

Національний
університет
«Кієво-Могилянська
академія»

МИКОЛА ЧМИХОВ

ЗБІРНИК НА ПОШАНУ ПАМ'ЯТІ

ВЧЕНІ НАУКМА

Національний
університет
«Києво-Могилянська
академія»

МИКОЛА ЧМИХОВ

ЗБІРНИК НА ПОШАНУ ПАМ'ЯТІ

серія «ВЧЕНІ НАУКМА»

Київ
Видавничий дім
«KM Academia»
2000

УДК 012 + 016 : 904 (477)

Ч-746

До збірника на пошану пам'яті Миколи Олександровича Чмихова ввійшли статті про життєвий шлях, багатогранну професійну діяльність та наукові погляди відомого українського науковця, археолога, доктора історичних наук, професора, засновника кафедри культурології та археології Національного університету "Києво-Могилянська академія". Збірник містить бібліографію праць ученого з 1976 по 1996 рр.

Розраховано на науковців, студентів, викладачів, усіх читачів, зацікавлених археологією та культурологією.

Редакційна колегія серії:

М. Т. Брик (голова),

В. С. Горський,

В. П. Моренець,

В. О. Щербак,

Т. О. Ярошенко,

Н. Г. Антонюк (секретар ради)

ISBN 966-518-117-3

© *Л.Л. Залізник*, упоряд., 2000

© *Ю.В. Павленко*, авт. вступ. ст., 2000

© *І.Т. Черняков*, авт. ст., 2000

© *С.Ж. Пустовалов*, авт. ст., 2000

© *Н.М. Кравченко*, авт. ст., 2000

© *Т.О. Патрушева*, упоряд. біобібліогр. ч., 2000

© Видавничий дім

"КМ Academia", 2000

ВІД УПОРЯДНИКІВ

Збірник, що виходить у серії "Вчені НаУКМА", складено на пошану світлої пам'яті видатного українського вченого, археолога і культуролога, доктора історичних наук, професора Миколи Олександровича Чмихова. У статтях, що ввійшли до збірника, підкреслюється різнобічність інтересів та широта наукових поглядів ученого, здатність застосовувати результати новітніх досліджень у галузі археології, астроархеології, проблем культурогенезу та етногенезу індоєвропейців під час розроблення власних наукових проєктів. Багато часу присвятив Микола Олександрович викладацькій роботі в Національному університеті імені Тараса Шевченка. Він став засновником кафедри культурології та археології в Національному університеті "Киево-Могилянська академія". Його перу належить ряд монографій, підручників та навчальних посібників: "Археологія та стародавня історія України: Курс лекцій / М. О. Чмихов, Н. М. Кравченко, І. Т. Черняков. — К.: Либідь, 1992; Хронологія археологічних пам'яток епохи міді-бронзи на території України / М. О. Чмихов, І. Т. Черняков. - К.: НМК ВО, 1988. - 180 с.; Археологічні дослідження курганів: Навч. посіб. / М. О. Чмихов, Ю. О. Шилов, П. Л. Корнієнко. — К.: НМК ВО, 1989. — 217 с; Истоки язычества Руси. — К.: Либідь, 1990. — 384 с; Курганні пам'ятки як явище давньої культури: Навч. посіб. — К.: НМК ВО, 1993.— 144 с; Давня культура: Навч. посіб. — К.: Либідь, 1994. — 288 с., які містять наукові підсумки досліджень та наукових прогнозів Миколи Олександровича.

Збірник складається з двох розділів: перший — статті про вченого, написані колегами Миколи Олександровича, які протягом тривалого часу працювали разом з ним, друга — біобібліографічний покажчик літератури про вченого та відомості про його праці. Відкривається збірник статтею "Світоглядні засади творчості Миколи Чмихова", що належить перу Юрія Павленка — доктора філософських наук, викладача заснованої М. Чмиховим кафедри культурології та археології Національного університету "Киево-Могилянська академія". В ній автор ґрунтовно зупиняється на філософії науки "за Чмиховим", на концептуально нових засадах його досліджень, дискусіях навколо системи поглядів, щодо історичної періодизації та наукових передбачень вченого. Стаття кандидата історичних наук Івана Чернякова "Археологією прикутий до зірок" присвячена науковим розвідкам М. Чмихо-

ва як продовжувача справи Джеральда Хокінса в галузі астроархеології на основі археологічних досліджень на теренах України. Сергій Пустовалов, кандидат історичних наук, доцент, у статті "Життя, віддане науці" розповідає про активну наукову діяльність Миколи Олександровича в напрямі вивчення космічної символіки археологічних пам'яток різних часів, його зацікавленість новітніми досягненнями в галузі астрономії, астрології, палеокліматології. В публікації "Унікальність досліджень Миколи Чмихова з астроархеології" кандидат історичних наук, доцент Надія Кравченко наголошує, що М. Чмихов був послідовником і продовжувачем наукових концепцій відомого українського археолога В. М. Даниленка. Він концентрував свою увагу на "дослідженні духовної культури древніх суспільств на території України, зокрема міфологічної свідомості й відображення цього пласту духовної культури в предметному світі конкретних археологічних культур".

Бібліобліографічний покажчик містить понад 100 описів публікацій вченого — результати його наукових досліджень та передбачень, викладені у монографіях, наукових збірниках, посібниках, підручниках, статтях наукових журналів, матеріалах виступів на конференціях. У цьому виданні зібрано опубліковані праці М. О. Чмихова за 20 років — з 1976 по 1996 рр.

Бібліобліографічний покажчик складається з двох частин. До першої — "Матеріали до біографії та бібліографії Миколи Олександровича Чмихова" — увійшли відомості про наукові погляди, дослідження та передбачення вченого, а також опубліковані бібліографії його праць — поз. № 1, № 2, № 3.

Друга частина містить "Хронологічний покажчик друкованих праць Миколи Олександровича Чмихова". Описи його праць розміщено за роками видань. На початку кожного року подано окремі наукові праці (книги, монографії, наукові посібники), а далі — за абеткою назв - методичні розробки, статті з журналів, наукових збірників, виступи на конференціях, з'їздах, видання іноземними мовами. Праці, в яких М. О. Чмихов був укладачем або писав передмови, розміщено у кінці алфавіту за хронологією з певними позначками: "Передм.:", "Сост.:", "Уклад.:", "Рец.:...на кн." (коли автор є титульним рецензентом). Якщо рецензія або передмова не мають самостійної назви, то у квадратних дужках зазначено : [Рецензія] — див. № 47; [Передмова] - див. № 103.

Довідковий апарат бібліобліографічної частини видання охоплює: "Іменний покажчик" та "Алфавітний покажчик назв праць".

Більшість публікацій, що увійшли до покажчика, переглянуто *de visu*, не переглянуті — позначено астериском — *.

Бібліографічний опис та скорочення слів здійснено за Державними стандартами України.

Особлива подяка дружині Миколи Олександровича, Валентині Іванівні Чмиховій, за надання матеріалів із сімейного архіву вченого.

Сподіваємось, що це видання буде корисним для науковців, студентів, викладачів, усіх зацікавлених археологією й культурологією і допоможе зберегти світлу пам'ять про видатного українського археолога Миколу Олександровича Чмихова.

СВІТОГЛЯДНІ ЗАСАДИ ТВОРЧОСТІ МИКОЛИ ЧМИХОВА

Ще за життя М. О. Чмихова, якого смерть спіткала у молодому віці, на 41 році, його концепції викликали палке захоплення в одних та категоричне несприйняття іншими. Це цілком зрозуміло. Дослідник, археолог за фахом, він постійно виходив за межі власної науки, прагнучи цілісного розуміння історії людства на тлі глобальних природно-кліматичних та космічних змін. І такий пошук — безперечна ознака нашого кризового часу, коли, здавалося б, обірвався зв'язок часів, але (і, може, саме завдяки цьому) ми можемо по-новому, глибше, ніж раніше, не тільки зануритись у минуле, а й сприйняти його неперехідні, інваріантні для всього розвитку людства, ідеї й цінності.

М. Чмихов був широко відданий дослідженню давніх культур та світогляду первісних людей. Але це на диво органічно поєднувалось у нього з прагненням осягнути водночас ті глобальні зрушення, які на наших очах відбуваються на планеті Земля з природою і людством, врешті-решт — кожним із нас. Таємниці минулого він сприймав крізь призму проблем сучасної людини, а на сучасне дивився у масштабі якщо не вічності, то принаймні усієї відомої на паш час історії людства.

Всі ми відчуваємо кризовий стан сьогоденного суспільства, екології нашої планети, яка за лічені десятиліття стала ніби мініатюрною, принаймні цілком осяжною. Актуалізується сама проблематичність нашого подальшого існування. Це стосується не лише України та інших посткомуністичних країн або найбідніших регіонів сучасного світу, а й цілком заможних країн. Катастрофічність буття визначається не лише матеріальними показниками (врешті-решт, за цим виміром ми все ще живемо краще, ніж наші пращури за часів Середньовіччя), а головним — психологічним етапом, який пов'язаний не лише з рівнем добробуту, а й із безліччю інших параметрів.

Серед останніх, зрозуміло, доцільно згадати соціально-психологічні, ціннісно-орієнтовні, індивідуально-психологічні тощо. Але, водночас, чи є сенс ігнорувати високу ймовірність впливу на стан та па очікуване майбутнє людства ще майже не дослід-

жених космічних сил, тим більше, що цілком коректні дослідження доводять циклічність зміни станів природно-кліматичних показників на Землі?

Навряд чи хтось стане заперечувати взаємозв'язок космічних, природних та соціокультурних процесів. Адже людство мешкає на планеті Земля, тектонічні й кліматичні зрушення на поверхні якої так чи інакше залежать від космічних процесів (активності Сонця, взаєморозташування планет, а відтак і гравітаційних мас у Сонячній системі, можливих зустрічей з великими метеоритами та кометами тощо). Так само немає підстав відкидати думки про те, що давні люди по-своєму (зрозуміло, не на рівні сучасної науки) усвідомлювали цей зв'язок. Він відбивався в їхніх міфах, обрядах і ритуалах, культових спорудах та орнаментальних схемах.

Загальновідомо, яку величезну роль космогонічні, астральні, солярні тощо перекази відігравали в релігійно-міфологічному світогляді давніх людей. Так само доведено, що система Зодіака — сукупність 12 сузір'їв, розташованих уздовж екліптики: великого кола небесної сфери, по якому Сонце здійснює свій шлях (як ми його бачимо) протягом року — була розроблена ще приблизно в неолітичні часи, в період утвердження землеробсько-скотарського господарства на Близькому Сході, звідки поширилась по всьому Старому Світі.

Тому започатковані М. Чмиховим систематичні пошуки зоряно-зодіакальної символіки на посуді давніх культур, як і спроби тлумачення окремих зображень на них за міфологічними сюжетами, теоретично цілком обґрунтовані.

Так само не лише цілком виправдана, більше того — посправжньому новаторська спроба вченого реконструювати уявлення давніх мешканців Передньоазійсько-Східносередземноморсько-Причорноморського макрорегіону щодо подій минулого, зокрема послідовності господарсько-культурних винаходів та глобальних і регіональних катастроф, які таким чи іншим чином зберігались у пам'яті поколінь. Йдеться зокрема про потопа, викликані не лише розливами великих рік, наприклад, Тігра та Євфрату, а й проривами океанічних та морських вод (з Індійського океану до Червоного моря, з Атлантики до Середземного моря та з нього до Чорного, які до того були відокремленими басейнами з рівнем води набагато нижчим за рівень Світового океану). Мешканці узбереж та островів (частина яких

внаслідок цього просто зникла) сприймали ці катаклізми як катастрофи всесвітнього масштабу, що й відбилось у міфах.

М. Чмихов не боявся робити сміливі припущення щодо культурного життя давніх людей, якщо вони логічно впливали зі встановлених природничими науками фактів. Прикладом цього може бути його впевненість у тому, що індоєвропейські міфи про великий потоп мають під собою реальне історичне підґрунтя, а саме — затоплення широкої узбережної смуги Чорного моря на початку неолітичної доби внаслідок прориву до цього, раніше відокремленого водного басейну з боку Егеїди.

Справді, якщо така подія мала місце, і в той час мовні предки індоєвропейських народів мешкали в Причорномор'ї (принаймні у північному Причорномор'ї, що на сьогодні є добре обґрунтованою версією), то різке підвищення рівня води і затоплення низин між Кримом та гирлом Дунаю з одночасним утворенням Азовського моря мусило відбитись у їхніх міфологічних переказах.

Тому поширеність у давніх індоєвропейських міфологіях переказів про всесвітній потоп чи, навіть, як у давніх греків, кілька потопів, має відбивати певні реальні події. Зрозуміло, це не суперечить тому, що індоєвропейські перекази про потоп контамінувалися з подібними міфами інших етносів, міфами, що мали під собою інші історичні підстави (як раніше прорив вод Атлантичного океану в басейн Середземного моря, великі стихійні повені в Месопотамії тощо).

І ось останнім часом, 2000 року, американські підводні археологи, які працювали цього літа біля турецького узбережжя Чорного моря, знайшли рештки неолітичного поселення на глибині кількох десятків метрів від сучасної поверхні води. Думка, яку цілком логічно обґрунтовував цей дослідник і з якої виходив у своїх реконструкціях формування та історичної еволюції давніх міфологічних вірувань, знайшла фактичне підтвердження.

У творчості М. Чмихова ми знаходимо вражаючу за масштабом задуму програму цілісного осмислення стародавньої історії людства на ґрунті синтезу методів і даних соціально-історичних та природничих наук. Більше того, вона свідомо підпорядкована прагненню розв'язати вічні світоглядно-філософські питання про Всесвіт та місце в ньому людини, смерть і безсмертя, циклічність і неповторність подій історії космосу, природи й людства.

І. Кант писав, що його найбільше вражає зоряне небо над ним і моральний закон у ньому самому. Мабуть, щось подібне відчували й давні люди. Та вони не знали такого, як в останні століття, протиставлення об'єкта і суб'єкта, а усвідомлювали світ і людину в їхній органічній цілісності. І це світосприйняття, в системі якого людина з її моральними проблемами та Всесвіт з його таємницями суть органічно єдині, й прагнув досягнути М. Чмихов.

Подібні питання стояли споконвіку так само, як і зараз, у розв'язанні їх ми не дуже то й випередили наших предків. Більше того, сучасне людство лише починає усвідомлювати, який величезний шар досвіду сотень попередніх поколінь воно не помічало впродовж панування класичної раціоналістично-експериментальної парадигми Нового часу. Так, зокрема, ми впродовж останніх століть почали втрачати відчуття єдності людини з Космосом, притаманне не лише первісності, але й давнім і традиційним цивілізаціям, у тому числі Античності та християнському світу Середньовіччя.

У цьому відношенні однією з заслуг М.Чмихова було його наполегливе прагнення прорвати завісу часу й уявити духовний світ людей тих віддалених від нас тисячоліть. А для цього замало лише наявних наукових даних та теоретико-методологічних побудов. Потрібна ще неабияка сила уяви, величезні продуктивні здібності якої підкреслював такий раціоналістичний філософ, як І. Кант. Без сили уяви ми ніколи не будемо здатні досягнути Всесвіт як цілісність і побачити в ньому нашу Землю та людей на ній. Таке досягнення не дається і не може датись у повсякденному чи науковому досвіді. Воно виступає швидше як певне світовідчуття, притаманне і давнім, і сучасним людям.

Використовуючи одні лише факти та інтерпретацію їх за усталеними методичними схемами, ми можемо продукувати нове знання у визначених самими цими схемами концептуальних межах. Евристичний прорив у невідоме обов'язково пов'язаний зі зміною ракурсу погляду па предмет дослідження, а це можливо лише за включення в пошук всієї сукупності духовних властивостей людини — не лише її знання та розуму, а й уяви, мрійності, сили волі, любові до рідної землі та її минулого, глибокої поваги до предків і їхнього досвіду, врешті-решт — відповідальності перед пращурами, сучасниками і нащадками, Буттям (Всесвітом, Богом) як таким. Всі ці властивості М.Чми-

хов мав у собі повною мірою. І тому не дивно, що в своїх думках та передбаченнях він де свідомо посилався на визначних мислителів-універсалів (не завжди маючи можливість чи вважаючи за потрібне висвітлювати цей аспект), а де інтуїтивно перегукувався з їхніми поглядами.

Західноєвропейська культура XIX — XX ст. прагнула подолати обмеженість розсудливо-меркантильного розуміння природи людини головню через розроблення теми ірраціонально-безсвідомого підґрунтя її свідомості (М. Мен де Біран, А. Шопенгауер, Ф. Ніцше, З. Фрейд, К. Юнг тощо). На відміну від неї, староукраїнська традиція Києво-Могилянської академії, найглибше розкрита у творчості Г. Сковороди, та російська релігійна думка (Ф. Достоєвський, В. Соловйов, С. Булгаков, М. Бердяєв, Л. Франк, П. Флоренський та інші), використовуючи спадщину східнохристиянської патристики, прагнули здебільшого розглядати людину в її ставленні до Бога як кінцевого трансцендентного Абсолюта, часто-густо не приділяючи належної уваги конкретному соціо-природному, а через нього й космічному виміру її буття.

Паралельно з цими та іншими традиціями розуміння місця людини в безодні Буття з початку XX ст. став прокладати собі шлях і певний напрям синтезу соціокультурних, природничо-космологічних та філософських знань, представлений такими постатями, як К. Цюлковський, В. Вернадський, П. Тейяр де Шарден, а також, у містичній формі, вченням М. та О. Реріхів. У межах цього напрямку людина осмислюється як органічний елемент буття Всесвіту, який, у свою чергу, розглядається як ієрархічно структурована і багатовимірна, в певному сенсі жива, здатна до самоорганізації та саморозвитку, система.

Про те, що Всесвіт має інформаційний (а відтак, у певному розумінні, духовний) вимір стверджує й синергетична теорія, розроблена в останні десятиліття брюссельською школою І. Пригожина. Ця теорія, між іншим, виходить з положення про те, що будь-яка система має періоди своєї стабільності та деструкції (точки біфуркації), коли вона опиняється в унезрівноваженому стані, який може призвести до її остаточної загибелі, але з якого існують ті чи інші варіанти виходу, які принципово неможливо передбачити.

В соціокультурних системах можливості подолання об'єктивно закономірних етапів деструкції в першу чергу залежать

від здатності людей прийняти правильне рішення та згуртуватись для досягнення висунутої мети. Отже, привернення уваги до катастроф, які (як це розумів уже видатний французький натураліст кінця XVIII — початку XIX ст. Ж. Кюв'є) періодично відбуваються па нашій планеті, зовсім не заперечує високе розуміння людини як вільної особи, здатної до правильного вибору стратегії поведінки.

Варто відзначити також, що велику роль в історії людства катастроф, викликаних як зовнішніми обставинами, так і внутрішніми протиріччями, підкреслював і провідний англійський філософ ХХ ст. А. Дж. Тойнбі. Але його розгляд проблеми катастроф та подолання їх обмежувався добою цивілізації, тобто приблизно п'ятьма останніми тисячоліттями. На відміну від нього, М. Чмихов здійснює сміливу спробу відтворити за даними археології, порівняльно-історичної міфології, гідрографії, астрономії тощо цикли катастроф у первісну добу та пов'язати ці цикли зі стадіями розвитку людства.

Серед українських мислителів вчення про взаємозв'язок людського, природно-космічного та трансцендентного, божественного світів протягом усього свого життя у філософських та поетичних творах розробляв Г.Сковорода. Більше того, в його творчості ми знаходимо ідеї щодо окремого, паралельного з ними, світу символів-архетипів, близького до платонівського світу ідей. Ці символи та їхні структури відповідають як людській свідомості, так і, образно кажучи, інформаційному підґрунтю Всесвіту, що додатково — на найглибшому рівні — з'єднує Людину і Космос.

Історичний шлях людства проходить крізь злети та важкі випробування, катастрофи й творення на руїнах попереднього життя нових, вищих соціокультурних форм. І це відтворення відбувається на ґрунті певних інваріантних цінностей та ідеє-образів як базових архетипів культури. Подібні ідеї плідно розробляють і сучасні провідні українські філософи, зокрема — С. Кримський.

Уявляючи духовний світ М. Чмихова не лише за його численними науковими працями, а й завдяки неодноразовим відвертим бесідам із цим ученим, можу констатувати, що його світогляд різними своїми гранями збігався з поглядами названих (і, зрозуміло, багатьох інших) мислителів. Головною для нього була ідея органічної єдності життя Космосу, планети Земля й

людства, органічного, глибинного зв'язку між людством та Всесвітом, розуміння людства як невід'ємного, провідного компонента космічної еволюції. В цьому він може вважатись представником глибокої традиції вітчизняного космізму. Зрозуміло, що за радянських часів він не мав можливості відверто заявляти про це, а після скасування комуністичної ідеології йому, па жаль, жити було визначено не багато...

Отже, світогляд М. Чмихова, па жаль, не викладений ним самим в узагальненому текстовому вигляді, глибоко укорінений в інтелектуально-духовній (у тому числі й вітчизняній — Г. Сковорода, В. Вернадський та інші) історії людства і знаходить численні паралелі у філософії та науці останніх десятиліть. І цілком природно, що, беручись за складні наукові проблеми, він виходив саме з власної світоглядної позиції, отже, виступав не просто як вчений-емпірик, якого цікавить пошук та систематизація матеріалу, а як справжній мислитель, що інтерпретує факти під кутом зору власного цілісного розуміння широкого кола світоглядних проблем.

Саме в цьому синтезі світоглядних та наукових моментів і полягає специфіка його книг, присвячених давній культурі наших пращурів, зокрема їхньому міфологічному світогляду.

У виданні, присвяченому пам'яті М. Чмихова, немає сенсу переказувати або коментувати ті чи інші наукові положення й аспекти його світобачення. Читач, знайомий з працями цього непересічного вченого, сам має скласти про них власну думку. І якщо навіть з чимось (як, наприклад, із прогнозуванням глобальної катастрофи па 2015 р.) йому буде важко погодитись, у цілому він не зможе залишитись байдужим до порушених, глибоко розглянутих чи лише побічно висвітлених в них проблем. Адже вони безпосередньо торкаються найглибших підвалин життя Людини і Всесвіту, а відтак стимулюють подальший творчий пошук.

Юрій Павленко,

доктор філософських наук,

професор кафедри культурології та археології

Національного університету "Києво-Могилянська академія"

АРХЕОЛОГІЄЮ ПРИКУТИЙ ДО ЗІРОК

Історія свідчить, що пробудження націй супроводжується підвищенням інтересу до історичних знань про долю свого народу, спробами осмислення стародавніх міфів, творенням нових концепцій національної історії. Так було в античній Греції, Римській імперії, в критичні періоди історії Іспанії, Франції, Англії, Австро-Угорщини, Німеччини, Росії.

Так сталось і в Україні наприкінці ХХ ст., коли вона отримала незалежність після розпаду Радянського Союзу. З початку 90-х років інтерес до історії України в суспільстві виріс до небувалих масштабів. Особливо велику роль у пізнанні найдавнішого минулого відіграє археологія. Відкриття археологами стоянок мисливців палеоліту, їхнього яскравого мистецтва, перших землеробських цивілізацій Стародавнього Сходу і Південно-Східної Європи, стародавніх держав легендарних народів справили неабияке враження на людство. Сенсаційні відкриття археологів стали потужним поштовхом до вивчення історії становлення і розвитку суспільства в різних його проявах від матеріального виробництва до суспільного життя, пізнання людиною природи, усвідомлення нею свого місця на Землі і в космосі.

Археологія стала модною і популярною в освічених сферах суспільства науковою дисципліною.

Ця історична дисципліна, що вивчає далеке минуле людства за речовими матеріалами, зайняла чільне місце як серед суспільних, так і природничих наук. Археологія за своїми джерелами, методами, об'єктом та метою досліджень — багатогалузева, міждисциплінарна наука. Свій шлях розвитку вона розпочала у XVIII-XIX ст. з дослідження пам'яток стародавньої Греції і Риму, утвердившись в назві "класична археологія". В процесі бурхливого розвитку з'явилися такі великі розділи, як "доісторична археологія" (вивчення пам'яток дописьменної історії) та "історична археологія" (вивчення пам'яток письмового періоду історії людства), які, у свою чергу, розділені на хронологічні та регіональні підрозділи. Пізніше народилися такі галузі, як "біблійна археологія", "церковна археологія", "курганна археологія" та "підводна археологія".

Внаслідок співпраці з іншими науковими дисциплінами в аналізі різних археологічних джерел виникли "археозоологія", "археоботаніка", "археологічна антропологія", "етноархеологія", "археологія оточуючого середовища" тощо. Останнім часом в окремі галузі виділились "охоронна археологія" (охорона давніх пам'яток при сучасному будівництві), "експериментальна археологія". У західних країнах, особливо в Англії та США, набула поширення "промислова археологія" (дослідження залишків індустрії минулих епох, у тому числі і XVII — XIX ст.). Останнім часом в Україні бурхливо розвивається "археологія козацтва".

Так звана "радянська або марксистська археологія" головною метою ставила вивчення на основі решток матеріальної культури шляхів розвитку засобів і способів виробництва, виробничих відносин, втиснення безмежного розмаїття археологічних знахідок у прокрустове ложе п'яти соціально-економічних формацій К. Маркса. Археологія — одна з перших суспільних наук, яка ще в часи панування історичного матеріалізму почала стихійно ламати встановлені ідеологами марксисту вузькі рамки вульгарно-матеріалістичного розуміння історії. Багатьох дослідників починають цікавити складні питання семантики незвичайних старожитностей різних епох, інтелектуальної та духовної діяльності наших пращурів. Усупереч панівній радянській атеїстичній ідеології розроблюються складні проблеми релігійно-космогонічних уявлень первісного суспільства, яке, хоча й асоціювалося з первісним комунізмом, все ж було дуже далеким від класової боротьби і питань сучасної ідеології.

Завдяки сенсаційним відкриттям археологів XIX, XX ст. з'ясувалося, що уявлення про примітивний духовний світ первісної людини помилкове. Навпаки, печерні фрески палеоліту Франції та Іспанії, складна орнаментика посуду, різні твори мистецтва енеолітичних культур Близького Сходу та Південно-Східної Європи свідчили про складність її світоглядних уявлень і дуже давнє поширення в Старому Світі розвиненої системи релігійно-космогонічних знань. Виявилось, що глибокі й своєрідні уявлення про оточуючий світ і космічний простір були поширені не тільки в найдавніших цивілізаціях Месопотамії, Близького Сходу, Середземномор'я, Єгипту, але й у менш розвинених суспільствах Євразії. Неймовірно, але первісна люди-

на була тісніше пов'язана з космічним простором, ніж сучасна, бо їй доводилось дивитися на небо, кожного разу звертаючись до зірок навіть у рутинних справах свого повсякденного життя, не кажучи вже про велику залежність від природи, різних стихійних явищ та кліматичних умов.

Від археології відгалузився новий напрям — "астроархеологія", як від фізики та астрономії — "астрофізика", від ботаніки — "астроботаніка", від географії — "астрогеографія", від геології — "астрогеологія" і т. ін. Зараз навіть важко визначити рік народження цієї нової галузі археології. Безперечно, на всіх науковців справили велике враження дослідження англійського вченого Джеральда Хокінса початку 60-х років ХХ ст., пов'язані з розгадкою таємниць весвітньовідомої пам'ятки Стоунхенджа. Д. Хокінс не був археолог за професією, він працював професором Бостонського університету та співробітником Смітсонівської астрофізичної обсерваторії у США. За допомогою ЕОМ він довів, що символіка каменів у мегалітичній споруді Стоунхенджа у Великобританії пов'язана з функціонуванням найдавнішої в Європі обсерваторії. Результати цих сенсаційних досліджень видано 1966 р. у Лондоні окремою книжкою "Розгадка таємниці Стоунхенджа". Обсерваторія II тисячоліття до н. е. не де-небудь на берегах Нілу чи Євфрату або на Близькому Сході, а на півночі Європи! Це сенсаційне відкриття стимулювало цілеспрямовані наукові пошуки космічної символіки серед численних археологічних пам'яток різних часів і регіонів.

На жаль, мені достеменно невідомо, як і коли зацікавився проблемами "астроархеології" молодий вчений з Київського університету ім. Тараса Шевченка Микола Чмихов. Сталось це в кінці 70-х років ХХ ст., і відтоді можна вважати, що цей напрям науки почав розвиватись і в Україні. Так чи інакше, але одна з перших наукових статей М.Чмихова, що вийшла друком у серії "Історичні науки", випуск № 20 "Вісника Київського університету" за 1978 р., носила назву "Зодіакальний принцип датування в археології". Кількість його розробок, методики датування археологічних об'єктів з України та Близького Сходу на основі зображень символів зодіаку швидко росла. 1980 р. він захистив кандидатську дисертацію на тему "Орнаментика енеоліту-бронзи степової України як історичне джерело у вивченні первісного світогляду (принцип зодіакального

датування в археології)". Сам по собі захист дисертації на таку тему в часи застою був незвичайним явищем.

Що це? Знаходження ще одним пошукачем жаданого кандидатського звання вільної ніші для успішного отримання наукового ступеню? Навряд чи так. Науковий керівник Чмихова М. Бондар не займався цією проблемою взагалі, але не заважав молодому вченому розробляти нетрадиційні для радянської археології питання. Така складна, новаторська тема в ті часи була не під силу не тільки археологам Радянського Союзу, ай вільного Заходу. Щоправда, після розкриття космічних таємниць Стоунхенджа інтерес до уявлень первісної людини про природу Землі та космічний простір значно посилювався в усьому світі. Цьому сприяли, безумовно, і технічний прогрес у підкоренні космічного простору в другій половині ХХ ст., і поява особливо популярної думки про те, що "ми не одні", що, крім земної цивілізації, у космосі існують інші розумні істоти та інші світи. Певною мірою цей інтерес підігрався і сьогодні незрозумілими нам зображеннями "космонавтів" на фресках Тасилі в Північній Африці та велетенського змія в Америці, вражаючими календарними знаннями стародавньої Мезоамєрики, що розвивались у доколумбову добу незалежно від цивілізації Старого Світу.

Розвиток археології в Україні в 60-80-х роках відзначався широкими польовими дослідженнями, головним чином, у зонах новобудов численних меліоративних систем, атомних електростанцій тощо. Це дало можливість виявити колосальну кількість археологічних джерел різних епох, а знахідки предметів ювелірного мистецтва світового рівня із золота у скіфських та сарматських курганах дозволили підвищити авторитет археологічної науки й у партійного керівництва. Українська археологія стає відомою не тільки в СРСР, а й поза його межами і не лише завдяки демонстрації золотих знахідок зі скіфських курганів та вражаючому розмаїттю й багатству археологічних джерел, а й появі нових, оригінальних методів їх наукової інтерпретації. До української археології звертаються західні вчені з метою розв'язання інтригуючої і цікавої для всіх проблеми праатьківщини індоєвропейських народів (М. Гімбутас, Дж. Меллорі). Українські археологічні джерела стали базами для фундаментальних досліджень академіка Б. Рибаківа "Язычество древних славян" (1981) та "Язычество древней Руси" (1987).

Українські археологи озброюються сучасними методами досліджень різних природничих наук: антропології (В. Дяченко, С. Круц, І. Потехіна), спектрально-хімічного аналізу у вивченні металевих предметів (С. Березанська, Г. Вознесенська, О. Лесков, І. Черняков, Д. Недопако), палеозоології (О. Журавльов), палеоботаніки (Г. Пашкевич), радіовуглецевого (Д. Телегін) та палеомагнітного (Г. Загній, В. Дудкін) датування окремих археологічних зразків.

У цьому руслі стає зрозумілим і розроблення М.Чмиховим проблем астроархеології. В дослідженні семантики зображень на стародавніх предметах з археологічних розкопок в Україні молодий вчений мав багато попередників. Серед них можна назвати В. Хвойка, В. Болсуновського, А. Скриленко, М. Рудинського, М. Макаревича, С. Бібікова та інших. Однак па визначення тематики досліджень М.Чмихова великий вплив справили роботи та безпосередні бесіди з В.Даниленком. М. Чмихов не просто продовжує справу видатного українського археолога, але й розробляє власну методику зодіакального (астрономічного) датування археологічних об'єктів.

Суть його методу проста. Оскільки первісна людина спостерігала зоряне небо, визначаючи розташування зірок на ньому, то вона має позначати певними символами головні зірки чи сузір'я на побутових і культових речах. На думку М.Чмихова, використання символів Зодіаку — геоцентричної моделі Всесвіту — в житті стародавніх людей та поширення їх у неоліті — бронзовому віці на території України й сусідніх територіях стало основою для визначення віку об'єктів і предметів, відомих як символи Сонця — Космосу (ідоли, бляшки, посуд, жертovníки) і виконаних у формі символу Зодіаку або орнаментованих ними — основою так званого зодіакального (астрономічного) датування. Наприклад, першим сузір'ям, яке очолювало Зодіак в епоху міді-бронзи (4400—1700 рр. до н. е), був Телець (Бик). В епоху бронзи та раннього залізного віку (1700 — 650 рр. до н. е.) — Овен. Крім того, у зодіакальному датуванні важливе місце надавалось складному сонячному символу (зірка, колесо зі спицями, хрест або ромб із додатковими променями між їхніми сторонами, багатокутник), в яких окремі елементи, в залежності від річного циклу, займали певне положення. Воно віддзеркалювало положення сонця між точками весни та осені, тобто часу основної для господарської діяльності весняно-літньої половини року.

В основі методу зодіакального датування М.Чмихова лежала його безмірна віра в те, що космічні символи мали вирішальне значення в орнаментатії посуду стародавнього населення. За аналогією зі священним посудом ("каламбаш") гавайців, він вважав, що горщик нижньомихайлівського типу з с. Осокорівки з двома отворами під вінчиком міг служити астрономічним приладом стародавніх племен Північного Надчорномор'я. Так це чи ні, довести, на наш погляд, зараз важко. Микола Чмихов відзначався надзвичайною працьовитістю, цілеспрямованістю в досягненні поставленої мети і великою скромністю, якої він трохи соромився. У спілкуванні з автором один на один він був дещо іншим, ніж на людях. Якщо не знав чогось — не соромився питати. Знання для нього було чимось вищим за гордість, а тим більше — бундючність.

Плідна наукова діяльність М.Чмихова знайшла своє відображення не тільки в численних статтях, але й у багатьох монографічних дослідженнях, серед яких "Методические рекомендации по исследованию курганных памятников" (1986), "Археологічні дослідження курганів" (1989) у співавторстві з Ю. Шиловим та П. Корнієнком, "Хронологія археологічних пам'яток епохи міді-бронзи на території України" (1988) у співавторстві з І. Черняковим, "Истоки язычества Руси" (1990), "Археологія та стародавня історія України" (1992) у співавторстві з Н. Кравченко та І. Черняковим, "Курганні пам'ятки як явище давньої культури" (1993), "Давня культура" (1994). Хоча всі вони видані як навчальні посібники, однак по суті стали не переказом чужих думок, а самостійними дослідженнями з викладанням оригінальних ідей автора.

1992 року М. Чмихов захистив докторську дисертацію на тему "Проблеми усвідомлення космосу у суспільствах неоліто-бронзового віку Південно-Східної Європи". У цій фундаментальній праці він підсумував свої дослідження. Дисертацію на таку тему навряд чи можна було захистити десять років тому. Однак наступили часи прощання з марксистськими догмами. Характерною рисою наукових праць М.Чмихова була підвищена увага до пошуків космічних знань стародавніх племен, що мешкали в доісторичні часи на території України. Він, як, мабуть, ніхто з інших дослідників, наголошував на географічній близькості України до стародавніх культур Нижнього Подунав'я, Балкан, Егейського басейну, Близького Сходу і

намагався знайти близькі паралелі в їхньому розвитку. При цьому в оцінюванні господарського розвитку й археологічній періодизації він враховував такий об'єктивний чинник, як кліматичні зміни в цьому регіоні світу, загальний вигляд зоряного неба, де сузір'я періодично міняли своє положення. У своїх дослідженнях він не обійшов увагою і світогляд аборигенів Американського континенту.

За М. Чмиховим, кургани України з їхнім розвиненим поховальним обрядом виступають як справжні космічні символи неба, куди переселялись душі померлих. Курганні насипи за своєю космічно-соціальною символікою мали той же зміст, що і мастаби та піраміди Єгипту, Єлисейські поля Гомера, Острови блаженних Гесіода. Космічна символіка пов'язана і з поховальним інвентарем у курганних похованнях. Особливо це стосується посуду, на якому дослідник бачив символи Сонця, Місяця, Землі, Всесвіту. Інші типи поховального інвентаря також мали певну космічну символіку і пов'язувалися з богами-деміургами, що створили Всесвіт.

Особливу увагу дослідник приділив зодіакально-археологічній періодизації міфічних віків і потопів. "Золотий вік" ним ототожнювався з найдавнішими фазами землеробства, "срібний" — з наступним етапом розвитку землеробства часів прото-неоліту й докерамічного неоліту Близького Сходу, а "мідний" — із суспільством мідної та ранньобронзової доби. Останній, "залізний вік", пов'язувався з періодом раннього залізного віку за археологічною періодизацією. Розгляд хронології міфічних потопів (Ноїв, Девкаліонів, Огигіїв, Дарданів) привело його до висновку, що "найбільш ранні з них відносяться до межі мезоліту-протонеоліту, пізніші — до межі бронзового та залізного віків".

Цікаві висновки зроблено М. Чмиховим відносно археологічних пам'яток пращурів індоєвропейців, зокрема із "зодіакальними символами": "Творцями та носіями зодіаку з Тельцем-биком на чолі могли бути спочатку тільки індоєвропейці. У такому випадку райони з найстародавнішими символами Тельця — Подунав'є (починаючи з культури Лепенського Виру), західна частина Північного Причорномор'я (починаючи з Кам'яної Могили, буго-диїстровської культури, а можливо, і з сурсько-дніпровської теж) та частина Малої Азії (починаючи з Чатал-Гуюка) можуть вважатися найбільш ранніми явними цент-

рами індоєвропейців". До індоєвропейської групи культур М. Чмихов зараховує також культуру Криш, трипільську, лендельську, полгарську, катакомбну, буджацьку, баденську. Основним каталізатором процесу індоєвропеїзації на території півдня Східної Європи він вважає племена катакомбної культури, які досягли, за С. Пустоваловим, рівня розвитку передкласових чи ранньокласових суспільств. Індоєвропеїзація Північного Надчорномор'я та "основної частини України і Молдови була завершена тільки до кінця середньої бронзи під час утворення культури багатоваликової кераміки."

На думку М. Чмихова, існує "безсмертний закон" — "взаємозв'язок людства та природи, який відображається у вигляді загальних періодів їхнього розвитку, що відповідають археологічним епохам". Ці процеси зумовлено обертальною природою Сонячної системи, а також взаємодією в ній (сонячні цикли активності, цикли припливів па Землі, цикли еволюції руху Землі, цикли взаємодії у Сонячній системі, пов'язані з повторенням однакових положень планет тощо). З виявленими 532-, 1596-, 7980- та 9576-річними циклами він пов'язував певні зміни археологічних епох та відомі історичні події з природними катаклізмами. Останні виступають в його дослідженнях як головні чинники зміни епох, як рушійна сила краху стародавніх цивілізацій та імперій.

Український астроархеолог уважав, що прагнення зрозуміти розташування зірок на небі у первісної людини виник не тільки через бажання використовувати ці знання у господарських потребах, зокрема визначати наступ певної пори господарського року, але й "Зодіак виник як інструмент виживання людства". Ще в протонеоліті люди навчилися визначати наближення глобальних катастроф, інформація про які містилась у формі первісних міфів. Він дійшов висновку, що в основі світогляду людей первісного суспільства було поняття закону гармонії суспільства й природи, пов'язане з ідеєю універсального коловороту та зодіакальною моделлю Всесвіту.

Щире захоплення астроархеологією закономірно привело М. Чмихова до прогнозування майбутнього. В наш час "дисгармонія між американським та близькосхідно-надчорноморськими циклами, яка загалом спостерігалась від початку протонеоліту до наших днів (а отже, практично протягом усього християнського 7980-річного циклу!) закінчилась". Із цього дослідник зро-

бив висновок: "сьогодні і природа, і суспільство закономірно наближаються до свого нового стану, якого вони набудуть після наступного глобального катаклізму". М.Чмихов назвав і точну дату кіпця сучасного циклу — 2015 рік! Останній висновок дослідника, мабуть, належить не до астроархеології, а до астрології. У радянські часи "астрологія" визначалась, як псевдонаука, яка передбачає майбутні долі окремих осіб і людства на основі спостереження за розташуванням і рухом небесних тіл. Вона так і не увійшла до кола офіційних наук, але стала модною і дуже популярною не тільки на Заході, але й у країнах Східної Європи.

Однак між астроархеологією і астрологією, крім спільного інтересу до небесних тіл, є суттєві розбіжності в методах та кінцевій меті дослідження. У жертвовному захопленні астроархеологією М. Чмихов виявився прикутим археологією до зірок. У своїх прогнозах майбутнього він підсвідомо переступав непомітну межу, що відділяла астроархеологію від астрології.

Однак не варто засуджувати за це закоханого у свою справу молодого дослідника. Адже в кіпці ХХ ст. не тільки вчені, але й усі мешканці Землі помітили не тільки небажані зміни клімату, а й численні природні катастрофи. Вчені шукають пояснення цих загрозливих для людства симптомів. З'явилися дослідники, які доводять, що ці природні явища пов'язані з певними циклами розвитку сонячної системи. Вони передбачають зміну циклів на зламі ХХ та ХХІ ст., що збігається з астрологічними прогнозами М.Чмихова.

У своїх прогнозах майбутнього людства астроархеолог М. Чмихов намагався окреслити конкретні історичні процеси, пов'язані з наступними катаклізмами. На його думку, "провідною тенденцією сучасності є розпад багатонаціональних держав не на однаціональні, а на держави з "домінуванням" певного етносу й територіями, що являють собою єдиний не лише соціально-економічний, а й природно-кліматичний район, тобто на держави національно-природо-територіального характеру". Таким державам легше підготуватись до майбутніх катастроф, гармонізувавши взаємини в суспільстві, усунувши умови для міжетнічних, соціальних, релігійних, політичних конфліктів. Він уважав, що "новоукраїнський" етнос, основу якого становитимуть сучасні українці, практично сформується з різних етносів України до настання нової природно-кліматич-

мої епохи, до кульмінації екологічного катаклізму 2015 р. У цьому запорука виживання нашої держави та її громадян”.

М. Чмихов неодноразово підкреслював, що його астроархеологічні розробки є науковими гіпотезами, а не абсолютними істинами. Наука живе постійним оновленням гіпотез, кожна з яких — новий крок до істини.

Іван Черняков,
кандидат історичних наук

ЖИТТЯ, ВІДДАНЕ НАУЦІ

"На ріднім небі відсвічує болідом ..."

Б. Мозолевський

Особливістю археології є те, що 90 відсотків наукових робіт присвячено саме описові результатів розкопок: знайденим спорудам, похованням, різноманітним речам. І лише в 10 відсотках йдеться про певні узагальнення та теоретичні розробки. Це не означає, що археологія — суто емпірична наука. Просто теоретична надбудова має бути поставлена на надійний підмурок емпіричних спостережень. Але, звичайно, певна спеціалізація існує й серед фахівців-археологів. Одна річ — знайти аналогії, визначити час чи культурну належність розкопаних пам'яток. Зовсім інша річ — проінтерпретувати емпіричні факти, висунути нову теоретичну думку або теорію. Таких людей у кожній науці, а не тільки в археології, одиниці. Саме до такої категорії дослідників і належав Микола Олександрович Чмихов.

Пам'ятаю, як ще в 70-ті роки молодий аспірант Київського університету Микола Чмихов робив доповідь в інституті археології Академії наук України. Тема стосувалась відображення в кераміці давніх календарних схем. Невеликий актовий зал не міг вмістити всіх охочих послухати доповідача. Публіка стояла в коридорі. Блискуча ерудиція поєднувалась у Миколи Олександровича з певною відстороненістю від своїх висновків, навіть якоюсь ніяковістю за них. Так, мовляв, виходить об'єктивно. Я тільки озвучую те, що є справді.

В обговоренні висловлювались різні, інколи прямо протилежні, думки. Підтримував і темпераментно захищав доповідача Валентин Миколайович Даниленко. Дехто вважав це все нісенітницею. Більшість — не зрозуміла і сумнівалась. Але ще довго після засідання в кабінетах чувся невиразний гомін - археологи й під час обідньої перерви обговорювали доповідь. І деякі з них під час розкопок стали фіксувати орієнтацію у просторі посуду, який знаходили у поховальній камері, а також робити не тільки малюнки горщиків з одного якогось боку, але й розгортки орнаменту. Тоді ж і відбулось наше знайомство з Миколою Олександровичем. Мої власні думки зводились до

того, що мають бути статистичні спостереження, які б показали стійку повторюваність закономірностей, про які йшлося у доповіді. Але вже тоді мені подобались історизм автора, широкі аналогії, сміливість його думок. Із того часу я став слідкувати за роботами Миколи Чмихова.

Науковий шлях М. О. Чмихова починався, як і в кожного археолога, з інформаційних повідомлень про розкопки. Дослідження курганів та інших пам'яток на Правобережжі Дніпра й на Південному Бугу були тим підґрунтям, на якому сформувались його наукові інтереси. Яскрава, вишукана складна орнаментация катакомбної кераміки з поховань інгульської культури, яку виокремила О. Г. Шапошникова, відразу зацікавила Микола Олександровича. Його світогляд як вченого формується у спілкуванні з видатним українським археологом, одним з піонерів вивчення світогляду первісності — В.М. Даниленком. Вдячний учень, М. О. Чмихов на початку 90-х років думав проводити регулярні наукові читання пам'яті В.М. Даниленка (Бондарець, 1998). Іншим поштовхом до вивчення давнього світогляду для М. О. Чмихова, як справедливо зазначив І.Т. Черняков, стало зародження астроархеології. Зокрема дослідження Джеральда Хокінса, який розкрив зміст планування Стоунхенджа (1966). Це сенсаційне відкриття дало змогу з нових, зовсім інших позицій розглядати календарні свята, обряди та ритуали стародавніх народів.

Захопившись розкриттям семантики орнаментальних схем катакомбної інгульської кераміки, Микола Олександрович один із перших починає розглядати розгортки орнаменту. У 1977 році виходить його перша праця на цю тему ("К семантике орнаментальних схем катакомбной керамики" 1977). Нова метода аналізу орнаменту дозволила з'ясувати, що в минулому люди розглядали орнамент не збоку в одній площині, а все його поле, де кожний елемент ніс певне навантаження. Послідовна зміна типів орнаментальних схем, перш за все катакомбної кераміки, та зв'язок їх із Зодіаком дали змогу Миколі Олександровичу розробити принципи зодіакального датування. Використовуючи ці принципи для датування археологічних культур доби неоліту-бронзи, він різко подавнював окремі культури. На той час (кінець 70-х рр.) це були революційні висновки. Тому вони не сприймалися абсолютною більшістю археологів. Тільки вже у 90-ті рр., після смерті Миколи Олександровича, коли розпоча-

лись широкі роботи з радіовуглецевого датування пам'яток енеоліту-бронзи півдня України (див. Археологічні відкриття в Україні 1997-1998 рр. та *Baltic-Pontic Studies*, V. 7), хронологічна схема М. О. Чмихова почала одержувати підтвердження іншим, незалежним методом. Спочатку різко опустилась нижня дата культури багатопружкової кераміки; потім — датування трипільської та буго-дністровської культур. Зараз цей процес відбувається з катакомбними та ямними пам'ятками. Про те, що серед посуду інгульської культури є екземпляри з орнаментальними схемами середини третьої чверті III тис. до н. е., він писав ще в 1988 р. (Чмихов, Черняков, 1988). На жаль, фахівці, які зараз публікують радіокарбоіпі дати, що підтверджують правоту Чмихова, навіть і не згадують про нього. А згадувати треба! Тому що він набагато раніше, ніж інші, знайшов метод датування, точність якого підтверджена часом.

Звернення до астрономії, проблем Зодіаку врешті-решт привели Миколу Олександровича, з одного боку, до філософських проблем сприйняття часу та Всесвіту у давнину, а з іншого, — до загальної періодизації археології за новими принципами. Великі астрономічні цикли (1596 років), що впливають на нашу планету й людство, на його думку, мали стати основою такої періодизації. Справді, відомо, що сонячна активність впливає на кількість адреналіну в крові, а це, у свою чергу, — на індивідуальну та колективну поведінку людей, що приводить до кардинальних змін у людському суспільстві. Розробленню ідеї впливу космосу на суспільство й була присвячена його творчість в останні роки життя.

Використовуючи ефект прецесії, М. О. Чмихов, з урахуванням розробок астрономів, шукав і знаходив в археологічному матеріалі (передусім у кераміці та культових речах) підтвердження своїй гіпотезі про існування в первісній ідеології епохи Овна, Тельця, Близнюків. Його думка про те, що інгульські чаші — давній астрономічний пристрій, не тільки оригінальна, але й ґрунтується на численних етнографічних матеріалах. Не виключено, що такі чаші були поліфункціональними речами й тому використовувались не тільки як секстант, але й у певних ритуалах, наприклад, в обряді викликання дощу (це особливо стосується середнього суббореалу, який характеризується значною посушливістю клімату). Обґрунтовуючи власну теорію періодизації історії людства, М. О. Чмихов знайшов у ній місце й

старій концепції катастроф. Багато уваги він приділяв у зв'язку з цим давньому вулканізму та легендарним потопам, які згадуються істориками, зокрема античними. Можливо, саме це вивело його на необхідність детального вивчення кліматичних коливань у голоцені, які були набагато значнішими, ніж це можна було уявити собі на перший погляд. Особливу увагу М. О. Чмихов приділяв періодизації розвитку давнього світогляду та різних аспектів його відображення в археологічних пам'ятках. Цій темі присвячено багато робіт. Серед них "Опыт реконструкции смысла погребального обряда древнего населения Украины" (1989); "Ідея священного шлюбу в культурі трипільських племен" (1990); "Истоки язычества Руси" (1990), "Древнейшие проявления мифов о Зевсе и Европе в материалах Украины" (1991) тощо.

Паралельно з питаннями світогляду Миколою Олександровичем розроблялись проблеми соціального розвитку населення півдня України. Грунтуючись на близьких, якщо не ідентичних, системах світогляду в межах циркумпонтійської провінції, М. О. Чмихов обстоював ідею досить раннього становлення держави на території України. Наявність протодержавних утворень він припускав уже для доби середньої бронзи (1990, с. 96, 370). Аналізуючи катакомбну кераміку, дійшов висновку, що наявність головного елемента в орнаменті свідчить про значну соціальну диференціацію суспільства (Николов, Чмихов, 1987). Приблизно в той же час автор цих рядків зовсім іншим методом, аналізуючи поховальні пам'ятки катакомбного населення Північного Причорномор'я, також зробив висновок про його значне соціальне розшарування та наявність у нього значної кількості ознак державності (Пустовалов, 1989, 1990). Отже, близькі висновки були отримані двома незалежними методами аналізу. Саме на матеріалах катакомбних пам'яток Середнього Дону А. Т. Синюк пізніше поставив питання про особливий шлях державотворення у степах Євразії (Синюк, 1996). Проте й досі ретрогради не сприймають цих висновків.

Серед проблем, які розробляв Микола Олександрович, чільне місце посідала індоєвропеїстика. Найдавніші слов'яни, культурно-історичні спільноти доби бронзи, індоіранський шар у скіфському мистецтві, проблеми найдавніших індоєвропейців у Південному Причорномор'ї — ось лише деякі з тем робіт, присвячених індоєвропейській проблематиці. В усі проблеми, яких торкався Микола Олександрович Чмихов, він вносив своє

бачення, новий подих, своє трактування. Але найулюбленішою його темою залишалась ідеологія стародавнього населення території України, його світогляд. Цій темі присвячена переважна більшість його наукових та популярних робіт.

Разом з Ю. О. Шиловим та П. Л. Корп'єнком він видав книгу, присвячену розкопкам курганів, в якій були узагальнені не тільки методичні прийоми розкопування курганних пам'яток, але й основи реконструкції світогляду, які можна зробити, ґрунтуючись на матеріалах курганів. Вона була першою, яка вийшла друком після "Полевой археологии..." Авдусина. І першою, спеціально присвяченою курганам.

Микола Олександрович багато років плідно працював у Київському державному університеті ім. Тараса Шевченка. Його поважали колеги-викладачі, любили студенти. Його організаційні здібності знайшли подальший розвиток під час формування кафедри культурології та археології НаУКМА, яке було доручене саме йому.

Ведучи значну викладацьку роботу, М.О. Чмихов активно працював над створенням підручників і навчальних посібників. Зокрема це "Давня культура" (1994) (па жаль, вона вийшла друком уже після смерті Миколи Олександровича) та у співавторстві з Н.М.Кравченко й І.Т.Черпjakовим "Археологія та стародавня історія України" (1992).

Микола Чмихов не цурався і популярних статей, лекцій, виступів на радіо, телебаченні. Ми часто зустрічалися з ним на наукових конференціях наприкінці 80-х — на початку 90-х рр., на семінарах, на захистах дисертацій тощо. Далеко не просто проходив захист докторської дисертації й у самого Миколи Олександровича. На жаль, ми знаємо, що в науці, як і в мистецтві, досить часто яскраві, самобутні, неординарні роботи на шляху до свого визнання зустрічають численні перепони, тоді як роботи посередні, невиразні, які повторюють традиційні, чужі висновки, пропускаються без будь-яких перешкод. Мені дуже приємно, що відділ теорії та методики археології, керований тоді В. Ф. Генінгом (де я теж працював), дав позитивний відгук на докторську роботу Миколи Олександровича. Він рецензував мої роботи, запрошував в університетські збірки наукових праць. Він же запросив мене на викладацьку роботу до Києво-Могилянської Академії. На жаль, співпрацювати поруч нам уже не судилось.

Почавши з реконструкції світогляду, М. О. Чмихов протягом свого життя так чи інакше торкнувся всіх основних проблем інтерпретаційної археології: соціальних, етнічних, економічних, мовних та інш.

У своїй творчості М. О. Чмихов враховував розробки таких вчених, як Л. І. Авілова, Є. В. Антонова, С. С. Бессонова, С. М. Бібіков, Д. Гарашанін, В. Ф. Генінг, М. Гімбутас, В. М. Даниленко, Ж. Дюмезіль, Т. Я. Єлізарснкова, Вяч. Вс. Іванов, В. Р. Кабо, Ф. Кейпер, І. Ф. Ковальова, М. Ф. Косарев, О. Й. Кузьміна, А. Ф. Лосев, В. М. Массой, Є. М. Мелетипський, Дж. Меларт, Т. Г. Мовша, М. В. Попович, В. Я. Пропп, Д. С. Раєвський, К. Ренфрю, Б. О. Рибаків, С. О. Токарев, В. М. Топоров, О. О. Формозов, Ж. Фрезер, О. Хойслер, О. К. Черниш, М. І. Шахнович, М. Еліаде, Т. Якобсен та інш.

За його сміливість у залученні аналогій та в інтерпретаційних припущеннях, за звернення до точних наук дехто почав називати М. О. Чмихова "міфотворцем". Щоб зрозуміти значення наукового доробку Миколи Олександровича, досить перелічити тих учених, які займалися тими самими проблемами й активно підтримували його. Серед них С. М. Бібіков, І. С. Винокур, М. Гімбутас, В. М. Даниленко, В. Ф. Генінг, Я. Д. Ісаєвич, І. Ф. Ковальова, Н. М. Кравченко, М. В. Попович, А. Д. Пряхін, І. Фізер, І. Т. Черняков, О. Г. Шапошникова та інші.

Його висновки щодо періодизації історії людства дозволяють нам зазирати у майбутнє, хоча, здавалося б, вони спрямовані в минуле. Микола Олександрович був натурою, що захоплюється питанням, над яким працює. Віддавав його вирішенню весь творчий потенціал. Він використовував якнайбільше аргументів на користь своїх припущень. Можливо, деякі з них із часом будуть або скориговані, або навіть відкинуті. Проте головні висновки, підходи та припущення залишаються. Полеміка з приводу його наукової спадщини досі не припиняється, а це ознака того, що пізнання його теорії далеко ще не вичерпано, що вона буде ще надихати не одне покоління наших науковців.

Я глибоко переконаний в тому, що пам'ять про видатного українського археолога та культуролога Миколу Олександровича Чмихова буде увічнена в стінах Києво-Могилянської Академії. Традиції, започатковані ним, дбайливо зберігатимуть і розвиватимуть не тільки колеги, але й паша зміна: студенти, магістри та аспіранти НаУКМА.

Література

- Археологічні відкриття в Україні 1997 – 1998 рр. – К., 1998.
- Археологія та стародавня історія України. – К., 1992.
- Бондарець О. В.* Творчі задуми М. О. Чмихова // Культурологічні студії. К., 1998, – Вип. 2. – С. 5–8.
- Чмихов Н. А.* К семантике орнаментальных схем катакомбной керамики // Некоторые вопросы археологии Украины. – К., 1977.
- Чмихов М. О.* Зодіакальний принцип датування в археології // Вісник Київського університету. – Історичні науки. – Вип. 20. – К., 1978.
- Чмихов Н. А.* Некоторые проблемы истории зодиака // Астронометрия и астрофизика. – Вип. 38. – К., 1979.
- Чмихов М. О., Черняков І. Т.* Хронологія археологічних пам'яток епохи міді-бронзи на території України. – К., 1988.
- Чмихов Н. А.* Опыт реконструкции смысла погребального обряда древнего населения Украины // Духовная культура древнего населения Украины. – Тез. докл. конф. – К., 1989.
- Чмихов М. О.* Идея священного шлюбу у культурі трипільських племен // Раннеземледельческие поселения-гиганты трипольской культуры на Украине. – Тез. сем. – Тельянки, 1990.
- Чмихов Н. А.* Истоки язычества Руси. – К., 1990.
- Чмихов Н. А.* Древнейшие проявления мифов о Зевсе и Европе в материалах Украины // Отечественная философская мысль XI–XVII ст. и греческая культура. – К., 1991.
- Чмихов М. О.* Давня культура. – К., 1994.
- Чмихов М. О., Шилов Ю. О., Корнієнко П. Л.* Археологічні дослідження курганів. – К., 1989.
- Николов В., Чмихов Н. А.* Орнаментация керамики и социальная организация древних обществ // Актуальные проблемы историко-археологических исследований. VI Респ. конф. молодых археологов. К., 1987.
- Пустовалов С. Ж.* К проблеме реконструкции социальной структуры носителей катакомбной культуры // Проблемы скифо-сарматской археологии Северного Причерноморья. – Запорожье, 1989.
- Пустовалов С. Ж.* Некоторые проблемы реконструкции социального строя “катакомбного” общества Северного Причерноморья // Проблемы первобытной археологии Северного Причерноморья. – Тез. докл. конф. Херсон, 1990.
- Синюк А. Т.* Бронзовый век бассейна Дона. – Воронеж, 1996.

Сергій Пустовалов,
кандидат історичних наук

УНІКАЛЬНІСТЬ ДОСЛІДЖЕНЬ МИКОЛИ ЧМИХОВА З АСТРОАРХЕОЛОГІЇ

З Миколою Чмиховим вперше ми зустрілись біля ліжка тяжко хворого Валентина Миколайовича Даниленка. Тут, змінюючи один одного, чергували його друзі-колеги. Учений, що помирав, був самотній, і внаслідок хвороби абсолютно безпорадний. Миколи Чмихова ніхто з нас не знав. Він регулярно приходив па чергування. Виглядав дуже молодим. Захоплений розмовою з Валентином Миколайовичем, не поспішав залишати його. Розкладені на ліжку таблиці до однієї з численних, проте, на жаль, так і не закінчених Валентином Миколайовичем монографій, емоційне піднесення свідчили про взаємозацікавленість співрозмовників. Розмова найчастіше точилась про космогонічну символіку на археологічних предметах.

Валентин Миколайович зібрав унікальний матеріал, та він був один із небагатьох, а якщо бути точним — єдиний вчений, який послідовно вивчав духовну культуру давніх суспільств за даними археології. У своїх дослідженнях етнічних процесів давнини на території України В. М. Даниленко вважав головною ланкою саме духовну культуру і неодноразово говорив про це.

Вважаю, що мало погрішу проти істини, якщо скажу, що його ідеї важко пробивали шлях до загального визнання. Та найжорсткіша критика виходила від його найближчих колег з Інституту археології. При цьому його численні відкриття, зокрема виокремлена ним низка нових археологічних культур, стали підґрунтям для багатьох дисертацій — Валентин Миколайович щедро ділився своїми відкриттями. Проте справжніх послідовників серед молодших колег в інституті у нього не було.

Мені здається, що Микола Олександрович перейняв естафету від Валентина Миколайовича, хоча, якщо бути абсолютно точним, тематично вони не повторювали один одного.

Мені не відомо, які взаємини зв'язували Даниленка, одного з найталановитіших представників старшого (післявоєнного) покоління вчених-археологів, з Миколою Чмиховим, який прийшов у науку наприкінці 70-х рр. Але духовна спорідненість була очевидна, судячи зі змісту розмов, свідком яких я була. Головне в них стосувалося змісту наукової творчості Миколи

Олександровича, спрямованої на дослідження духовної культури древніх суспільств на території України, зокрема міфологічної свідомості й відображення цього пласту духовної культури в предметному світі конкретних археологічних культур.

Його одержимість своїм предметом дослідження була очевидна, як і неабияка ерудиція: окрім археології, він був непогано обізнаний в області етнографії, міфології й астрономії. Малюнки, карти зоряного неба відтворювались ним із такою ж упевненістю, як і орнаменти на керамічному посуді.

Я запросила Миколу Олександровича виступити перед моїми студентами — істориками Педагогічного університету імені Михайла Драгоманова (тоді — пединституту імені О. М. Горького). Цих зустрічей було декілька, під час яких відбулось моє друге знайомство з Миколою Олександровичем. Для безпосереднього співробітництва з М. Чмиховим у мене не було прямих підстав — наші наукові інтереси були досить далекі, а на кафедрі університету імені Тараса Шевченка, де в ті роки я читала курс слов'яно-руської археології, він з'являвся не так часто. Але саме в ці роки зміцніли наші наукові контакти, виникла ідея створення узагальнюючої праці, в основу якої було взято ідею історичної археології. До цього часу дискусія щодо "чистої" археології й "історичної" розгорілася з новою силою (Клейн проти Генінга).

У нас, незалежно один від одного, визрівала ідея нового навчального посібника з археології для студентів. З метою знайти можливість опублікувати подібну працю я залучила Чмихова до роботи Методичної комісії Міністерства освіти. Але саме в цей час на розгляд у комісію було представлено підручник з археології наших колег. Микола Олександрович став шукати інші шляхи. У 1990 році я несподівано отримала пропозицію від М. Чмихова взяти участь в написанні підручника, яку прийняла не без вагань. Надто короткий був час, відпущений нам для роботи. Але Чмихова, здавалося, ця обставина не хвилювала. Його не можна було зупинити. І він намагався цією енергією зарядити мене. Брак часу бентежив мене. Головне — не вистачало часу на спілкування, обговорення і, як мені здавалось, на необхідні узгодження. Та врешті-решт ми погодились, що є сенс у відносній незалежності авторських текстів, представлених в окремих лекціях. Вперше рецензенти нам, авторам, не ставили жодних умов. Над нами не висів тягар колективної відпові-

дальності і колективно узгоджених положень. Кожен був вільний писати, як уважав за потрібне, але, певна річ, відповідно до попередньо узгодженого спільного задуму. Він полягав у тому, що, на відміну від наших попередників, нам хотілось не обмежуватись описами археологічних пам'яток і культур з короткими поясненнями, а ввести археологію в історичний контекст, дати в більшому обсязі історичні реконструкції на основі археологічних матеріалів, розкрити особливості аналітичної роботи з ними. І познайомити з альтернативними поглядами на ті чи інші проблеми, які, на нашу обопільну думку, наближували до істини більше, ніж обстоювання будь-якої однієї. До пас приєднався третій автор — І.Т. Черняков. Вирішили писати лекції з "Археології і давньої історії України".

Ми закінчували книжку в 1991 році. Йшли нові часи. У видавництві "Либідь" з нами працювали прекрасні, дуже досвідчені і відповідальні редактори. Вони не вимагали узгодження з офіційною думкою. Для всіх нас це було дарунком долі. Але особливі — для Миколи Олександровича. Він уперше виступав зі своєю періодизацією давньої історії, заснованою не лише на глобальних змінах в економічному і виробничому житті людей, але й на циклах руху небесних світил, — ідеєю, яку він розвинув у своїй дисертації.

На той час Микола Олександрович Чмихов уже безумовно сформувався як спеціаліст в області астроархеології. Його дослідження були унікальні.

Зрозуміло, що в деяких узагальненнях було немало суперечливого і, можливо, не всі його гіпотези однаковою мірою аргументовані. Але варто читати праці Чмихова, щоб переконатись, які зроблено ним тонкі й точні спостереження під час вивчення археологічного матеріалу і глибокий аналіз з використанням різних джерел. Як приклад, наведу інтерпретацію одного архео-зодіакального сюжету, що був присвячений невеликому предмету — глиняному пряслу, знайденому в культурному шарі епохи бронзи поблизу Обухова (с. Таценки). Предмет виявився досить незвичним: па зрізах семи невеликих виступів, що прикрашали колесоподібний корпус прясла і його горизонтальні поверхні, було нанесено орнамент із наколів. У пряслі для веретена Чмихов зумів побачити й інше — сакральне — призначення із символами Зодіаку. Як він про це писав: "Обертання прясла, за міфами, символізувало рух кола Зодіаку... Сим-

волом пори року в ньому прийнято не сузір'я, що панує над землею вночі й добре видне, а протилежне йому, яке панує над землею вдень, а отже, невидиме в сонячних променях".

Зібравши значний матеріал, Чмихов довів, що мешканці наших широт в II тис. до н. е., тобто близько чотирьох тисяч років тому, користувалися символами року за сузір'ями Тельця (Бика), Близнят.

До цього висновку автор прийшов па основі вражаючого здогаду: вони, люди епохи бронзи, могли зробити це відкриття тільки усвідомивши принцип дії колеса, що оберталось у горизонтальній площині. Єдиним предметом, який би слугував моделлю такого колеса, в ті часи могло бути прясло, що обертається в веретені.

Дивовижне підтвердження своєму здогаду він знаходить в орнаментатії — на перший погляд, досить простій — на "рогатому" пряслі з Таценок. Нанесені на сиру глину наколи на його семи виступах утворювали фігури, що нагадували конфігурації зоряного неба, наразі сузір'я Зодіаку.

Дослідження Миколи Олександровича в галузі астроархеології унікальні. І навряд чи їхнє значення в наш час достатньо усвідомлене науковою громадськістю.

Надія Кравченко,
кандидат історичних наук

МИКОЛА ОЛЕКСАНДРОВИЧ ЧМИХОВ: ОСНОВНІ ДАТИ ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНОСТІ

26 вересня 1953 р. — народився в м. Слов'янську Донецької обл. Батьки — Олександр Йосипович (1921 — 1991) та Клавдія Микитівна (1927 р. н.).

1960—1970 рр. — навчання в середній школі № 14 м. Слов'янська Донецької області.

1970—1975 рр. — навчання на історичному факультеті Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

20 червня 1975 р. — рішенням Державної екзаменаційної комісії присвоєно кваліфікацію "історик-археолог, музеєзнавець, викладач історії і суспільствознавства" .

1975—1978 рр. — аспірант кафедри археології та музеєзнавства історичного факультету Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

1978—1982 рр. — асистент кафедри історії України історичного факультету Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

1982 р. — захист кандидатської дисертації на тему "Орнамент епохи бронзи степової України як історичне джерело вивчення первісного світогляду".

21 квітня 1982 р. — рішенням Вченої Ради Ленінградського відділення Інституту археології АН СРСР присвоєно вчену ступінь кандидата історичних наук.

1982—1987 рр. — асистент кафедри археології та музеєзнавства історичного факультету Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

1987—1989 рр. — доцент кафедри археології, етнографії та музеєзнавства історичного факультету Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

18 листопада 1988 р. — рішенням Державного комітету СРСР з народної освіти присвоєно вчене звання доцента кафедри археології та музеєзнавства.

1989—1992 рр. — докторант кафедри археології, етнографії та музеєзнавства історичного факультету Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

1992 р. — доцент кафедри археології, етнографії та музеєзнавства історичного факультету Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.

Захист докторської дисертації на тему "Проблема усвідомлення космосу в суспільствах неоліту-бронзового віку Півдня Східної Європи".

17 липня 1992 р. — Рішенням Вищої атестаційної комісії при Раді Міністрів СРСР присвоєно вчений ступінь доктора історичних наук.

1992—1994 рр. — професор, завідувач кафедрою культурології та археології факультету гуманітарних наук Національного університету "Києво-Могилянська академія".

1994 р. — рішенням Вченої Ради Національного університету "Києво-Могилянська академія" присвоєно вчене звання професора.

26 квітня 1994 р. — помер у м. Києві. Похований на Байковому цвинтарі.

**БІОБІБЛІОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК.
МИКОЛА ОЛЕКСАНДРОВИЧ
ЧМИХОВ**

**МАТЕРІАЛИ
ДО БІОГРАФІЇ ТА БІБЛІОГРАФІЇ
МИКОЛИ ОЛЕКСАНДРОВИЧА ЧМИХОВА**

1. [Бібліографія праць М. О. Чмихова з археології] // Археология Украинской ССР: Библиогр. указ., 1918 — 1980 / Сост.: И. Г. Шовкопляс, Н. Г. Дмитренко; АН УССР. Центр. науч. б-ка им. В. И. Вернадского. — К., 1989. — С. 64, 133, 146, 157, 163, 165, 177, 218, 454.

2. [Бібліографія праць М. О. Чмихова з історії давніх слов'ян] // Історія України: Наук. допом. бібліогр. покажч. за 1990 р. — Ч. II / М-во культури України. — К., 1993. — С. 256, 297.

3. [Бібліографія праць М. О. Чмихова] // Історія України: Наук. допом. бібліогр. покажч. за 1991 рік. — Ч. I / М-во культури України. — К., 1993. — С. 5.

4. *Бондарець О. В.* Творчі задуми М. О. Чмихова // Культурологічні студії: Зб. наук. пр. — Вип. 2 / Редкол.: *О. І. Погорілий* (відп. ред.) та ін.; НаУКМА. — К., — 1999. — С. 5—8.

5. *Васильченко С.* Алогічна епоха в космічному контексті // Голос України. — 1996. — № 118. — 28 черв.

Про наукові погляди та передбачення М. О. Чмихова.

6. *Васильченко С.* Він пізнав непізнане // Київ. правда. — 1996. — № 105. — 19 верес.: фото; № 108. — 26 верес.

Про наукові прогнози та дослідження М. О. Чмихова.

7. *Васильченко С.* Воспоминания о будущем в контексте невыплаченной зарплаты // Киев. новости. — 1997. — № 49—50. — 5 дек.; № 52. — 19 дек.

Про наукові погляди та передбачення М. О. Чмихова.

8. *Васильченко С.* “2015 год : задача — успешно выжить!”. Космическая правда Николая Чмыхова // Независимость. — К., 1997. — № 172. — 16 сент.

Про наукові погляди та передбачення М. О. Чмихова.

9. *Васильченко С.* Депутаты — люди особенные. Они рождаются от брака Солнца и Луны // Независимость. — К., 1998. — № 51—52. — 27 февр.

Про наукові прогнози та дослідження М. О. Чмихова.

10. *Васильченко С.* На порозі нової епохи варто звернути пильнішу увагу на космічні причини земних катаклізмів // *День*. — К., 1997. — № 131. — 29 лип.

Про наукові погляди та передбачення М. О. Чмихова.

11. *Васильченко С., Ніколова Н.* Він збагнув незбагненне // *Світло*. — К., 1998. — № 3. — С. 43–45.

Про наукові передбачення М. О. Чмихова та програма викладання цих ідей у школі.

12. *Васильченко С., Ніколова Н.* Космічне мислення України // *Жива вода*. — К., 1998. — № 9. — верес.

Про наукові погляди та передбачення М. О. Чмихова.

13. *Васильченко С.* Суспільно-політичний дарвінізм — це не шлях до виходу з кризи // *Час / Time*. — К., 1998. — № 14. — 9–15 квіт.

Частину тексту присвячено науковим пошукам М. О. Чмихова.

14. *Васильченко С., Холодна Н.* 2015 рік, або невимушені роздуми навколо проблеми “кінця світу” // *Перехід-IV. Український вибір в епоху глобальної кризи*. — К., 2000. — № 1. — С. 59–82.

Про наукові передбачення М. О. Чмихова. Міркування над закономірностями розвитку цивілізації через призму ідей вченого.

15. *Васильченко С.* Человек, соединивший оба конца времени // *Зеркало недели*. — 1996. — №29. — 20–26 июля.

Про наукові погляди та передбачення М. О. Чмихова.

16. Список друкованих праць Чмихова Миколи Олександровича // *Культурологічні студії: 36. наук. пр. — Вип. 1 / Редкол.: Б. О. Парахонський, Ю. В. Павленко; НАУКМА*. — К., — 1996. — С. 288–293.

17. Список наукових праць М. О. Чмихова за 1976–1994 рр. // *Бібліогр. покажч. наук. пр. співроб. каф. археол. та музеєзн. / Київ. держ. ун-т ім. Т. Г. Шевченка*. — К., 1996. — С. 29–34.

18. *Ханас В.* Шанс є. Чи використаємо його? // *Вільне життя*. — Тернопіль, 1992. — № 65. — 21 квіт.

Про наукові погляди М. О. Чмихова.

19. *Черняков І. Т.* Він мріяв про гармонію стародавності та сучасності // *Культурологічні студії: 36. наук. пр. — Вип. 1 / Редкол.: Б. О. Парахонський, Ю. В. Павленко; НАУКМА*. — К., 1996. — С. 4–7.

Про наукову діяльність М. О. Чмихова.

20. Чмихов Микола Олександрович : [коротка біогр. довідка] // *Бібліогр. покажч. наук. пр. співроб. каф. археол. та музеєзн. / Київ. держ. ун-т ім. Т. Г. Шевченка*. — К., 1996. — С. 29.

21. *Щербакова Л.* Шлях України в космічному контексті // *Говорить і показує Україна*. — 1997. — № 16. — 17 квіт.: фото.

Анонс радіопрограми про наукову діяльність М. О. Чмихова.

Готується до друку в часописі
“Перехід-IV” (Київ)

22. *Васильченко С., Холодна Н.* Індоевропейська ідея України.
Частина тексту присвячена науковим поглядам та ідеям М. О. Чми-
хова.

23. *Васильченко С., Холодна Н.* Українець: брахман, землероб,
жертва.

Частина тексту присвячена ідеям М. О. Чмихова.

* * *

24. Ректорат, вчена рада, співробітники, студентське братство уні-
верситету “Києво-Могилянська академія”. Микола Олександрович
Чмихов // Вечір. Київ. — 1994. — № 80. — 28 квіт.

Некролог М. О. Чмихову.

25. *Семенець М., Семенець В.* Сумуємо разом з вами // Вечір.
Київ. — 1994. — № 132 — 13 лип.

На смерть М. О. Чмихова.

**ХРОНОЛОГІЧНИЙ ПОКАЖЧИК
ДРУКОВАНИХ ПРАЦЬ
МИКОЛИ ОЛЕКСАНДРОВИЧА ЧМИХОВА**

1976

26. Раскопки курганов в зоне Каменской оросительной системы / *Б. А. Антоненко, Н. Н. Бондарь, С. А. Васильченко* // Археологические открытия 1975 года : Ежегодник. — М., 1976. — С. 295—296.

1977

27. Деякі основні досягнення вітчизняної археології у вивченні світогляду первісної людини // Вісник Київського університету. Історія: 36. наук. пр.—Вип. 19. / М-во освіти України.— К., 1977.— С. 97—101.— Бібліогр.: С. 100—101.

28. Исследования в Северно-Восточном Приазовье / *С. Н. Братченко, И. А. Писларий, Я. П. Гершкович* // Археологические открытия 1976 года: Ежегодник.— М., 1977.— С. 272—273.

29. К семантике орнаментальных схем катакомбной керамики // Некоторые вопросы археологии Украины: Сб. ст. / Киев. гос. ун-т им. Т. Г. Шевченко. — К., 1977. — С. 14—31.

30. Работы Ингульской экспедиции / *О. Г. Шапошникова, Ю. С. Гребенщиков, Н. А. Чмыхов и др.* // Археологические открытия 1976 года: Ежегодник.— М., 1977.— С. 389—390.

31. Раскопки Каменской экспедиции Киевского университета [в Днепропетр. обл.] / *Н. Н. Бондарь, Б. А. Антоненко, С. А. Васильченко, Н. А. Чмыхов* // Археологические открытия 1976 года: Ежегодник.— М., 1977.— С. 270—271.

1978

32. Зодіакальний принцип датування в археології // Вісник Київського університету. Історичні науки: 36. наук. пр.— Вип. 20 / М-во освіти України. — К., 1978.— С. 98 — 109.: іл.— Бібліогр.: С. 108—109.

33. Історія зодіаку за археологічними знахідками на території України // Короткий астрономічний календар. 1979.— Вип. 25.— К., 1978.— С. 150—156.

34. Некоторые вопросы изучения орнамента катакомбной керамики // Археологические исследования на Украине в 1976—1977 гг.: Тез. докл. XVII конф. / АН УССР. Ин-т археол., г. Ужгород, апр. 1978 г. — Ужгород, 1978. — С. 44—45.

35. Раскопки курганов в зоне Никопольского орошаемого массива [Днепропетр. обл.] / *Н. Н. Бондарь, Б. А. Антоненко, С. А. Васильченко, Н. А. Чмыхов* // Археологические открытия 1977 года: Ежегодник. — М., 1978. — С. 300—301.

1979

36. Деякі смислові закономірності структури орнаменту катакомбної кераміки // Вісник Київського університету. Історичні науки: Зб. наук. пр. — Вип. 21 / М-во освіти України. — К., 1979. — С. 87—97. — Бібліогр.: С. 97.

37. До історії вивчення проблем зодіаку // Нариси з історії природознавства і техніки: Республік. міжвід. зб. / АН УРСР. Ін-т історії. — К., 1979. — Вип. 25. — С. 49—56.: іл. — Бібліогр.: С. 56.

38. Некоторые проблемы истории Зодиака // *Астрономия и астрофизика*. — К., 1979. — Вып. 38. — С. 108—120.: ил. — Библиогр.: С. 119—120.

39. Хронологические аспекты структуры орнамента катакомбной керамики // Проблемы эпохи бронзы Юга Восточной Европы : Тезисы докл. конф., г. Донецк, 3—6 дек. 1979 г. / М-во высш. и средн. спец. образования; Ин-т археологии АН УССР. — Донецк, 1979. — С. 43—44.

1980

40. Час і всесвіт за уявленнями наших пращурів // Короткий астрономічний календар. 1981. — Вип. 27. — К., 1980. — С. 155—162.

1981

41. Космический символизм древних погребальных сооружений // Актуальные проблемы археологических исследований в Украинской ССР : Тез. докл. респ. конф. мол. ученых, г. Киев, апр. 1981 г. / АН УССР. Ин-т археологии. — К., 1981. — С. 40—41.

1982

42. Астрономія в житті первісного суспільства (до питання про час утвердження астрономічних знань) // Нариси з історії природознавства і техніки. — Вип. 28. — К., 1982. — С. 33—44.

43. Деякі основні найдавніші слов'янські соціально-економічні терміни / *М. О. Чмыхов, В. І. Чмыхова* // Вісник Київського університету. Історичні науки: Зб. наук. пр. — Вип. 24 / М-во освіти України. — К., 1982. — С. 111—119.

44.* Идеология и прогрессивное развитие культур бронзового века (на примере антропоморфных стрел) / *Н. А. Чмыхов, Н. Д. Довженко* // Культурный прогресс в эпоху бронзы и раннего железа: Тез.

докл. Всесоюзн. симпоз., посвящен. 60-летию образования СССР. — Ереван, 1982. — С. 135—137.

45. Орнамент эпохи бронзы степной Украины как исторический источник в изучении первобытного мировоззрения: Автореф. дис. ... канд. ист. наук / АН СССР. Ин-т археологии, Ленингр. отд-ние. — К., 1982. — 22 с.

46. Принцип зодиакального (астрономического) датирования в археологии // Материалы по хронологии археологических памятников Украины: Сб. науч. тр. — К., 1982. — С. 16—29.

1983

47. Рец.: [Рецензія] // Народна творчість та етнографія. — 1983. — № 2. — С. 72—73. — Рец. на кн.: Свята та обряди трудящих Києва: 36. наук. пр. — К.: Наук. думка, 1982. — 226 с.

1984

48. До глибин історії // Знання та праця. — 1984. — № 7. — С. 7. [Про наук. експедиції каф. археології Київ. держ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка].

1985

49. К реконструкции древнейшего периода славянства / М. П. Сиволап, Н. А. Чмыхов // Этногенез, ранняя этническая история и культура славян: Сб. науч. тр. / АН СССР. Ин-т славяновед. и балканистики. — М., 1985. — С. 5—7.

50.* Опыт исследования схемы орнамента северокавказской культуры // “Достижения советской археологии в XI пятилетке”: Тез. докл. Всесоюзн. археолог. конф., г. Баку 17—21 мая 1985 г. — Баку, 1985.

51.* Поділля у формуванні найдавніших предків слов'ян // Тез. допов. VI Подільської історико-краєзнавч. конф. (Секція археології). — Кам'янець-Подільський, 1985.

52. Уклад.: Методичні поради до виконання курсових робіт з археології для студентів історичного факультету / М-во вищ. і середн. спец. освіти УРСР. — К.: КДУ, 1985. — 16 с.

1986

53. Зодіакальна хронологія сонячних символів у давньому мистецтві Близького Сходу / М. О. Чмыхов, В. І. Чмыхова // Вісник Київського університету. Історичні науки: 36. наук. пр. — Вип. 28 / М-во освіти України. — К., 1986. — С. 90—98.

54.* Комплексный анализ археологических источников / Н. А. Чмыхов, Т. М. Ткачук // Актуальные вопросы исторических наук. — К., 1986. — ИНИОН АН СССР № 27489 от 28. 11. 86 г.

55. Об индоиранском компоненте в сложении скифской монументальной скульптуры Северного Причерноморья (к происхождению элементов скифской культуры в различных районах Евразии) / *Н. Д. Довженко, Н. А. Чмыхов* // Скифская эпоха Алтая: Тез. докл. к конф., г. Барнаул, апр. 1986 г. — Барнаул, 1986. — С. 60—62.

56. Семиотический статус зодиака в различных культурных ареалах // Анализ знаковых систем. История логики и методологии науки: Тез. докл. IX Всесоюзн. совещ., г. Харьков, окт. 1986 г. — К., 1986. — С. 93—94.

57. Сост.: Методические рекомендации по исследованию курганных памятников : для студентов исторического факультета / Сост. *Н. А. Чмыхов, Ю. А. Шилов, П. Л. Корниенко*; М-во высш. и средн. спец. образования; Гос. ун-т им. Т. Г. Шевченко. — К.: КГУ, 1986. — 80 с.

1987

58. Датування пам'яток мистецтва Передньої Азії III—I тис. до н. е. на основі символів Зодіаку // *Археологія*. — К., 1987. — № 58. — С. 18—33.

59. Истоки представлений об универсальном начале в мировоззрении древних славян // Человек и история в средневековой философской мысли русского, украинского и белорусского народов: Сб. науч. тр. / АН УССР. Ин-т философии. — К., 1987. — С. 5—12.

60. К изучению культурно-исторических общностей бронзового века Юга Украины (по материалам погребальных памятников) / *Н. А. Чмыхов, О. В. Бондарец* // Проблемы археологии степной Евразии: Тез. докл. — Ч. 1. — Кемерово, 1987. — С. 79—80.

61. К происхождению катакомбных памятников бронзового века // Исторические чтения памяти М. П. Грязнова: Тез. докл. обл. науч. конф. по разделам: “М. П. Грязнов и его место в археологии”, “Каменный и бронзовый века”, “Скифская проблема”, г. Омск, апр. 1987 г. — Омск, 1987. — С. 94—96.

62. О древнейшем индо-иранском компоненте в сложении скифской монументальной скульптуры / *Н. Д. Довженко, Н. А. Чмыхов* // Древнейшие скотоводы степей Юга Украины: Сб. науч. тр. / Ред. О. Г. Шапошникова; АН УССР. Ин-т археологии. — К., 1987. — С. 130—140.

63. Орнаментация керамики и социальная организация древних обществ / *Н. А. Чмыхов, В. Николов* // Актуальные проблемы историко-археологических исследований: Тез. докл. и сообщ. VI Респ. конф. мол. археологов., г. Киев, окт. 1987 г. — К., 1987. — С. 115—116.

64. Представление об универсальном “законе” у населения Скифии / *Н. А. Чмыхов, Н. П. Тупиценко* // Киммерийцы и скифы: Тез.

докл. Всесоюзн. семинара, посвящ. памяти А. И. Тереножкина. — Ч. 2. — Кировоград, 1987. — С. 87–89. [Без дати проведення конф.]

1988

65. Хронологія археологічних пам'яток епохи міді-бронзи на території України / М. О. Чмихов, І. Т. Черняков; М-во вищ. та середн. спец. освіти УРСР. — К.: НМК ВО, 1988. — 180 с.: іл.

66. Зодиакальное датирование памятников неолито-бронзового века Юга Восточной Европы // *Интердисциплинарные исследования.* — София., 1988. — Вып. 15. — С. 44–46.

67. Компромисс христианства с язычеством (к вопросу о дате введения христианства на Руси) // *Отечественная общественная мысль эпохи средневековья (историко-философские очерки): Сб. науч. тр. / АН УССР. Ин-т философии.* — К., 1988. — С. 100–114.

1989

68. Археологічні дослідження курганів: Навч. посіб. / М. О. Чмихов, Ю. О. Шилов, П. Л. Корнієнко; М-во вищ. і серед. спец. освіти; Київ. держ. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. — К.: НМК ВО, 1989. — 217 с.: іл. — *Бібліогр.*: С. 132–136.

69. Міфічна та археологічна періодизація стародавньої історії // *Проблеми історії та археології давнього населення Української РСР: Тез. доп. на XX Республік. конф., м. Одеса, жовт. 1989.* — К., 1989. — С. 252–253.

70. Об истоках курганного погребального обряда греков античного времени в Северном Причерноморье // *“Проблемы скифо-сарматской археологии Северного Причерноморья”:* Тез. докл. обл. конф., посвящ. 90-летию со дня рождения проф. Б. Н. Гракова. — Запорожье, 1989. — С. 169–171. [Без дати провед. конф.]

71. Опыт реконструкции смысла погребального обряда древнего населения Украины // *Духовная культура древнего населения Украины:* Тез. докл. науч. — практ. конф., г. Киев, май 1989 г. — К., 1989. — С. 36–37.

72. Уклад.: Методичні поради для підготовки до семінарських занять з курсу “Основи археології” для студентів історичного факультету / М-во вищ. і серед. спец. освіти УРСР. — К.: КДУ, 1989. — 21 с.

1990

73. Истоки язычества Руси. — К.: Лыбидь, 1990. — 384 с.: ил. — *Библіогр.*: С. 363–382.

74. Древнейшие индоевропейцы в Северном Причерноморье // *Международные отношения в бассейне Черного моря в древности и*

средние века: Тез. докл. 5-го обл. семинара. — Старочеркасская; Ростов-на-Дону, 1990. — С. 3—4. [Без зазнач. дати та місяця провед. конф.].

75. Идея глобальной катастрофы в мировоззрении древних славян // Славяне: адзінство і мнагастайносьць: Тез. докл. і сообщ. междунар. конф., г. Минск, 24—27 мая 1990 г. — Секция 2. Этногенез славян. — Минск, 1990. — С. 97—99.

76. Идея священного шлюбу у культурі трипільських племен // Раннеземледельческие поселения-гиганты трипольской культуры на Украине: Тез. докл. 1-го полевого семинара. — Тальянки—Веселый Кут—Майданецкое, 1990. — К., 1990. — С. 158—161.

77. О времени появления катакомбного погребального обряда на Украине // “Проблемы изучения катакомбной культурно-исторической общности”: Тез. докл. Всесоюзн. семинара. — Запорожье, 1990. — С. 101—103. [Без зазнач. дати і місця провед. конф.].

78.* О времени появления первых индоевропейцев и начале индоевропеизации Центрально-Черноземных областей РСФСР // Археологические исследования в центральном Черноземье в 12 пятилетке: Тез. докл. и сообщ. — Белгород, 1990.

79. О начале бронзового века на юге Восточной Европы и Ближнем Востоке // Проблемы первобытной археологии Северного Причерноморья (к 100-летию основания Херсонского музея древностей): Тез. докл. юбил. конф., г. Херсон, окт. 1990 г. — Ч. 1. — Херсон, 1990. — С. 37—38.

80*. Опыт исследования схемы орнамента эпохи бронзы степной Украины // Исторические науки сегодня. — К., 1990. — ИНИОН АН СССР. № 41208 от 05. 03. 1990.

81. Опыт новой периодизации голоцена // Проблемы исследования памятников археологии Северного Донца: Тез. докл. обл. научн. — практ. конф., г. Луганск, нояб., 1990 г. — Луганск, 1990. — С. 14—16.

82. Опыт общей периодизации голоцена // Актуальные вопросы исторической науки: Материалы науч.-практ. конф. молодых историков / Гос. ун-т им. Т. Г. Шевченко. — К., 1990. — С. 199—208.

83.* О хронологических рамках позднего бронзового века Украины // Культуры срубная и сабатиновская: Тез. докл. конфер. — К., 1990.

84. Прообрази буття // Кур'єр ЮНЕСКО. — К., 1990. — № 7. — С. 45—48.: іл.

1991

85. 2015 год: задача — успешно выжить !: [Бесіда з канд. іст. наук, доц. каф. археології КДУ М. О. Чмиховим] / Записала О. О. Валуца // Комс. знамя. — 1991. — № 41/42. — 1 марта: фото.

86. Древнейшие проявления мифов о Зевсе в материалах Украины // Отечественная философская мысль XI—XVII вв. и греческая культура: Сб. науч. тр. / АН Украины. Ин-т философии. — К., 1991. — С. 109—122.

87. Етноісторичний процес у міфічній та реальній історії // Вісник Київського університету. Історико-філологічні науки: Зб. наук. пр. — Вип. 3 / М-во освіти України. — К., 1991. — С. 29—36.

88. Загальна схема етногенезу українців (нова гіпотеза) // Етнічна самосвідомість: національна культура: Тез. республік. наук.-теорет. конф., м. Київ, 21—23 берез. 1991 р. — К., 1991. — С. 188—190.

89. Золоті кольори давньої символіки українців // Михайло Драгоманов і українське національне відродження: Тез. доп. і повідомл. республік. наук. конф. мол. вчен., присвяч. 150-річчю з дня народж. М. П. Драгоманова, м. Київ, 22—23 трав. 1991 р. — К., 1991. — С. 23—25.

90. Про космічну символіку катакомбної поховальної кераміки // Поховальний обряд давнього населення України: Зб. наук. пр. — К., 1991. — С. 65—89.: іл. — Бібліогр.: С. 86—89.

91. Сонячно-космічна орнаментация у давньому поховальному обряді / М. О. Чмихов, В. Ніколов // Поховальний обряд давнього населення України: Зб. наук. пр. — К., 1991. — С. 18—40.: іл. — Бібліогр.: С. 37—40.

92. Уклад: Поховальний обряд давнього населення України: Зб. наук. пр. / Уклад.: М. О. Чмихов, М. М. Бондар, Ю. В. Павленко; М-во вищ. і серед. спец. освіти УРСР; Київ. держ. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. — К.: НМК ВО, 1991. — 188 с.

1992

93. Археологія та стародавня історія України: Курс лекцій / М. О. Чмихов, Н. М. Кравченко, І. Т. Черняков. — К.: Либідь, 1992. — 373 с.: іл.

94. Вісім тисячоліть археологічної космології в Україні // Космос древньої України. Трипілля — Троянь: мітологія, філософія, онтогенез VI тис. до н. е. — I тис. н. е.: [Збірник] — К., 1992. — С. 66—100.

95.* Курганний обряд середньовікових кочевників в світлі традицій степей Восточної Європи // Степи Восточної Європи во взаємозв'язі Востока и Запада в середньовіков'є: Междунар. науч. семинар: Тезиси докладов. — Донецьк, 1992. — С. 82—86.

96. Первіснообщинний лад на території нашої країни / М. О. Чмихов, М. І. Гладких // Історія народів Росії. Від найдавніших часів до середини XVIII ст.: Курс лекцій. — К., 1992. — С. 4—19.

97. Проблема осознания космоса в обществах неолито-бронзового века Юга Восточной Европы: Автореф. дис. ... д-ра ист. наук / КГУ им. Т. Г. Шевченко. — К., 1992. — 39 с.

98. Ранньокласове суспільство на території нашої країни // Історія народів Росії: від найдавніших часів до середини XVIII ст.: Курс лекцій / М-во освіти України; Київ. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. — К., 1992. — С. 19—33.

99. Україна від минулого до майбутнього // Вісник Київського університету. Історико-філологічні науки. 36. наук. пр. — Вип. 8. / М-во освіти України. — К., 1992. — С. 27—36.

100. Этноисторический процесс на Украине и в Молдове в голоценое // Международные отношения в бассейне Черного моря в древности и средние века: Тез. докл. VI науч. конф., Ростов-на-Дону. — Ростов-на-Дону, 1992. — С. 4—6. [Без зазнач. дати провед. конф.].

1993

101. Курганні пам'ятки як явище давньої культури: Навч. посіб. / М-во освіти України. — К.: НМК ВО, 1993. — 144 с.: іл. — Бібліогр.: С. 139—143.

102. Уклад.: Ілюстрації до курсу “Археологія і давня культура України” / Уклад.: М. О. Чмихов, О. В. Бондарець, О. В. Клименко; НаУКМА. — К., 1993. — 112 с.: іл.

103. Передм.: [Передмова] // Ілюстрації до курсу “Археологія і давня культура України” / Уклад.: М. О. Чмихов, О. В. Бондарець, О. В. Клименко; НаУКМА. — К., 1993. — С. 1—3.

1994

104. Давня культура: Навч. посіб. — К.: Либідь, 1994. — 288 с.: іл.

105.* Возможные параллели социальных структур Северного Причерноморья и Ближнего Востока // Древнейшие общности земледельцев и скотоводов Северного Причерноморья V тыс. до н. э. — V в. н. э. — Тирасполь, 1994. — С. 138—139.

106. Найдавніші прояви ідеї Бога-Царя на Україні: Тези повідомл. IV “круглого столу”, м. Львів, 9—10 трав. 1994 р. / НАН України. Ін-т філософ.; Ін-т укр. археографії. — К.; Л., 1994. — С. 195—196.

107. Рец.: ... Рец. на кн.: *Винокур І. С., Телегін Д. Я.* Археологія України: Навч. посіб. — К.: Вища шк., 1994. — 318 с.: іл.

108.* Early corded ware culture population in Ukraine and Indoeuropeans // Frühe schnurkeramischen Kulturen. Der A-horizont-Fiktion oder Faktum? Internationales Symposium im Jütland. — Mai 1994.

109. Археологія та мовознавство: деякі можливості союзу / М. О. Чмихов, Т. М. Ткачук // Культурологічні студії: Зб. наук. пр. — Вип. 1 / Редкол.: Б. О. Парахонський, Ю. В. Павленко; НаУКМА. — К., 1996. — С. 97—112.: іл.

110. Епоха протонеоліту // Там само. — С. 34—78.

111. Загальна схема етногенезу українців (гіпотеза) // Там само. — С. 27—34.

112. Ідея глобального катаклізму у світогляді населення трипільської культури // Там само. — С. 78—84.

113. Найдавніша історія України (лекція) // Там само. — С. 9—14.

114. Релігія українців (лекція) // Там само. — С. 22—27.

115. Символіка часу у свідомості давньої людини // Там само. — С. 84—96.

116. Сучасна історія України (лекція) // Там само. — С. 18—22.

117. Україна у середні віки (лекція) // Там само. — С. 14—18.

* * *

118. Глобальний катаклізм очима трипільців // Онуки Дажбожі. Походження українського народу: Спец. темат. вип.: [Часописи "Індоевропа", "Такі справи"]. — [Без року вид.]. — С. 86—90.

119. Споконвічні державотворці (традиція дотрипільських часів) // Там само. — С. 10—11.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- Антоненко Б. А. 26, 31, 35
Бондар М. М. (Бондарь Н. Н.) 92
Бондарець О. В. 4, 60, 102, 103
Бондарь Н. Н. (Бондар М. М.) 26, 31, 35
Братченко С. Н. 28
Васильченко С. 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 22, 23
Васильченко С. А. 26, 31, 35
Ваулина О. О. 85
Винокур І. С. 107
Гершкович Я. П. 28
Гладких М. І. 96
Граков Б. Н. 70
Гребенщиков Ю. С. 30
Грязнов М. П. 61
Дмитренко Н. Г. 1
Довженко Н. Д. 44, 55, 62
Драгоманов М. П. 89
Клименко О. В. 102, 103
Корниенко П. Л. 57, 68
Кравченко Н. М. 93
Ніколова Н. 11, 12
Ніколов В. (Ніколов В.) 63
Ніколов В. (Николов В.) 91
Павленко Ю. В. 16, 19, 92, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117
Парахонський Б. О. 16, 19, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117
Писларий І. А. 28
Погорілий О. І. 4
Семенець В. 25
Семенець М. 25
Сиволап М. П. 49
Телегін Д. Я. 107
Тереножкин А. И. 64
Ткачук Т. М. 54, 109
Тупчиенко Н. П. 64
Фоменко В.Н. 30
Ханас В. 18

Холодна Н. 14, 22, 23

Черняков І. Т. 19, 65, 93

Чмихов М. О. (Чмыхов Н. А.) 1, 2, 3, 4, 5, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15,
16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 43, 65, 68, 85, 91, 92, 93, 96,
102, 103, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119

Чмихова В. І. 43, 53

Чмыхов Н. А. (Чмихов М. О.) 6, 8, 30, 31, 35, 44, 49, 54, 55, 57, 60,
62, 63, 64

Шапошникова О. Г. 30, 62

Шилов Ю. А. 57, 68

Шовкопляс І. Г. 1

Щербакова Л. 21

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК НАЗВ ПРАЦЬ

- Алогічна епоха в космічному контексті — 5
- Археологічні дослідження курганів: Навч. посіб. — 68
- Археологія та мовознавство: деякі можливості союзу — 109
- Археологія та стародавня історія України: Курс лекцій — 93
- Астрономія в житті первісного суспільства (до питання про час утвердження астрономічних знань) — 42
- [Бібліографія праць М. О. Чмихова] — 3
- [Бібліографія праць М. О. Чмихова з археології] — 1
- [Бібліографія праць М. О. Чмихова з історії давніх слов'ян] — 2
- Він збагнув незбагненне — 11
- Він мріяв про гармонію стародавності та сучасності — 19
- Він пізнав непізнане — 6
- Вісім тисячоліть археологічної космології в Україні — 94
- Возможные параллели социальных структур Северного Причерноморья и Ближнего Востока — 105
- Воспоминания о будущем в контексте невыплаченной зарплаты — 7
- Глобальний катаклізм очима трипільців — 118
- 2015 год: задача — успешно выжить!: [Беседа с канд. ист. наук, доц. каф. археологии КДУ М. О. Чмиховим] — 85
- 2015 год : задача-успешно выжить!. Космическая правда Николая Чмыхова — 8
- 2015 рік, або невимушені роздуми навколо проблеми "кінця світу" — 14
- Давня культура : Навч. посіб.— 104
- Датування пам'яток мистецтва Передньої Азії III—I тис. до н. е. на основі символів Зодіаку — 58
- Депутаты — люди особенные. Они рождаются от брака Солнца и Луны — 9
- Деякі основні досягнення вітчизняної археології у вивченні світогляду первісної людини — 37
- Деякі основні найдавніші слов'янські соціально-економічні терміни — 43
- Деякі словісні закономірності структури орнаменту катакомбної кераміки — 36
- До глибин історії — 48
- До історії вивчення проблем зодіаку — 37
- Древнейшие индоевропейцы в Северном Причерноморье — 74
- Древнейшие проявления мифов о Зевсе в материалах Украины — 86

- Епоха протонеоліту — 110
- Етноісторичний процес у міфічній та реальній історії — 87
- Загальна схема етногенезу українців (гіпотеза) — 111
- Загальна схема етногенезу українців (нова гіпотеза) — 88
- Зодіакальне датирование памятников неолито-бронзового века Юга Восточной Европы — 66
- Зодіакальна хронологія сонячних символів у давньому мистецтві Близького Сходу — 53
- Зодіакальний принцип датування в археології — 32
- Золоті кольори давньої символіки українців — 89
- Идеология и прогрессивное развитие культур бронзового века (на примере антропоморфных стрел) — 44
- Идея глобальной катастрофы в мировоззрении древних славян — 75
- Исследования в Северно-Восточном Приазовье — 28
- Истоки представлений об универсальном начале в мировоззрении древних славян — 59
- Истоки язычества Руси — 73
- Идея глобального катаклизму у світогляді населення трипільської культури — 112
- Идея священного шлюбу у культурі трипільських племен — 76
- Ілюстрації до курсу "Археологія і давня культура України" — 102
- Індоевропейська ідея України — 22
- Історія зодіаку за археологічними знахідками на території України — 33
- К изучению культурно-исторических общностей бронзового века Юга Украины (по материалам погребальных памятников) — 60
- К происхождению катакомбных памятников бронзового века — 61
- К реконструкции древнейшего периода славянства — 49
- К семантике орнаментальных схем катакомбной керамики — 29
- Комплексный анализ археологических источников — 54
- Компромисс христианства с язычеством (к вопросу о дате введения христианства на Руси) — 67
- Космический символизм древних погребальных сооружений — 41
- Космічне мислення України — 12
- Курганні пам'ятки як явище давньої культури: Навч. посіб. — 101
- Курганный обряд средневековых кочевников в свете традиций степей Восточной Европы — 95
- Методические рекомендации по исследованию курганных памятников: для студентов исторического факультета — 57
- Методичні поради для підготовки до семінарських занять з курсу "Основи археології" для студентів історичного факультету — 72
- Методичні поради до виконання курсових робіт з археології для студентів історичного факультету — 52

- Міфічна та археологічна періодизація стародавньої історії — 69
- На порозі нової епохи варто звернути пильнішу увагу на космічні причини земних катаклізмів — 10
- Найдавніша історія України (лекція) — 113
- Найдавніші прояви ідеї Бога-Царя на Україні — 106
- Некоторые вопросы изучения орнамента катакомбной керамики — 34
- Некоторые проблемы истории Зодиака — 38
- О времени появления катакомбного погребального обряда на Украине — 77
- О времени появления первых индоевропейцев и начале индоевропеизации Центрально-Черноземных областей РСФСР — 78
- О древнейшем индо-иранском компоненте в сложении скифской монументальной скульптуры — 62
- О начале бронзового века на юге Восточной Европы и Ближнем Востоке — 79
- О хронологических рамках позднего бронзового века Украины — 83
- Об индоиранском компоненте в сложении скифской монументальной скульптуры Северного Причерноморья (к происхождению элементов скифской культуры в различных районах Евразии) — 55
- Об истоках курганного погребального обряда греков античного времени в Северном Причерноморье — 70
- Опыт исследования схемы орнамента севернокавказской культуры — 50
- Опыт исследования схемы орнамента эпохи бронзы степной Украины — 80
- Опыт новой периодизации голоцена — 81
- Опыт общей периодизации голоцена — 82
- Опыт реконструкции смысла погребального обряда древнего населения Украины — 71
- Орнамент эпохи бронзы степной Украины как исторический источник в изучении первобытного мировоззрения: Автореф. дис. ... канд. ист. наук — 45
- Орнаментация керамики и социальная организация древних обществ — 63
- Первіснообщинний лад на території нашої країни — 96
- Поділля у формуванні найдавніших предків слов'ян — 51
- Поховальний обряд давнього населення України — 92
- Представление об универсальном "законе" у населения Скифии — 64
- Принцип зодиакального (астрономического) датирования в археологии — 46
- Проблема осознания космоса в обществах неолита — бронзового века Юга Восточной Европы: Автореф. дис. ... д-ра ист. наук — 97
- Про космічну символіку катакомбної поховальної кераміки — 90
- Прообрази буття — 84
- Работы Ингульской экспедиции — 30

Ранньокласове суспільство на території нашої країни —	98
Раскопки Каменской экспедиции Киевского университета [в Днепропетр. обл.] —	31
Раскопки курганов в зоне Каменской оросительной системы —	26
Раскопки курганов в зоне Никопольского орошаемого массива [Днепропетр. обл.] —	35
Релігія українців (лекція) —	114
Семиотический статус зодиака в различных культурных ареалах —	56
Символіка часу у свідомості давньої людини —	115
Сонячно-космічна орнаментация у давньому поховальному обряді —	91
Список друкованих праць Чмихова Миколи Олександровича —	16
Список наукових праць М. О. Чмихова за 1976—1994 рр. —	17
Споконвічні державотворці (традиція дотрипільських часів) —	119
Сумуємо разом з вами —	25
Суспільно-політичний дарвінізм — це не шлях до виходу з кризи —	13
Сучасна історія України (лекція) —	116
Україна від минулого до майбутнього —	99
Україна у середні віки (лекція) —	117
Українець: брахман, землероб, жертва —	23
Хронологические аспекты структуры орнамента катакомбной керамики —	39
Хронологія археологічних пам'яток епохи міді-бронзи на території України —	65
Час і всесвіт за уявленнями наших пращурів —	40
Человек, соединивший оба конца времени —	15
Чмихов Микола Олександрович: [коротка біогр. довідка] —	20
Шанс є. Чи використовуємо його? —	18
Шлях України в космічному контексті —	21
Этноисторический процесс на Украине и в Молдове в голоцене —	100
Early corded ware culture population in Ukraine and Indoeuropeans —	108

ЗМІСТ

Від упорядників	3
<i>Юрій Павленко</i>	
Світоглядні засади творчості Миколи Чмихова	6
<i>Іван Черняков</i>	
Археологією прикутий до зірок	13
<i>Сергій Пустовалов</i>	
Життя, віддане науці	23
<i>Надія Кравченко</i>	
Унікальність досліджень Миколи Чмихова з астроархеології.....	30
Микола Олександрович Чмихов: основні дати життя і діяльності.....	34
<i>Т. О. Патрушева</i>	
Біобібліографічний покажчик. Микола Олександрович Чмихов	
Матеріали до біографії та бібліографії Миколи Олександровича Чмихова	36
Хронологічний покажчик друкованих праць Миколи Олександровича Чмихова	39
Іменний покажчик	48
Алфавітний покажчик назв праць	50

МИКОЛА ЧМИХОВ
Збірник
на пошану пам'яті

Редактор *С. В. Цушко*
Художнє оформлення та макет
Н. В. М'яковської, О. Я. Останова
Верстка *В. Ю. Романенка*
Друк *Л. К. Сем'янівської*
Палітурні роботи виконали:
Г. І. Семенюк, Л. Г. Усиченко,
О. М. Ганнисик, Я. П. Намака

Підписано до друку 10.10.2000 р. Формат 60x84/16.
Гарнітура "Кудряшов". Папір офсетн. № 1.
Друк офсетний. Умови, друк. арк. 3,26.
Облік.-вид. арк. 3,5. Наклад 200 прим. Зам. 0-234

Видавничий дім "KM Academia".
Друкарня НАУКМА.

Адреса видавництва та друкарні:
04070, Київ-70, вул. Сковороди, 2.

Тел.: (044) 416-60-92.
E-mail: kopa@alex-ua.com

Чмихов Микола Олександрович.

Збірник на пошану пам'яті / Упоряд. Л. Л. Залізняк ; Упоряд. біобібліогр. ч. Т. О. Патрушева; Авт. ст. Ю. В. Павленко, І. Т. Черняков, С. Ж. Пустовалов, Н. М. Кравченко; НаУКМА. — К.: Видавн. дім "KM Academia", 2000. - 56 с. - (Сер.: "Вчені НаУКМА"). - Бібліогр. : с. 36 — 47.

ISBN 966-518-117-3

До збірника на пошану пам'яті Миколи Олександровича Чмихова ввійшли статті про життєвий шлях, багатогранну професійну діяльність та наукові погляди відомого українського науковця, археолога, доктора історичних наук, професора, засновника кафедри культурології та археології Національного університету "Киево-Могилянська академія". Збірник містить бібліографію праць ученого з 1976 по 1996 рр.

Розраховано на науковців, студентів, викладачів, усіх читачів, зацікавлених археологією та культурологією.

«Суттю давньої культури України
слід, очевидно, вважати
прагнення людини до збереження
гармонії з природою.
Сучасну культуру не лише
за досить коротким часом
свого існування, а й за своїми
досягненнями можна прирівняти
до листя того дерева,
стовбуром та гілками якого
є давня культура».

М. О. Чмихов

